2012 metų sausio 12 d. LIETUVOS MOKSLININKŲ LAIKRAŠTIS www.mokslasplius.lt/mokslo-lietuva Kaina: 3 Lt

Mokslo Lietuva

PRANO DOVYDAIČIO 125-OSIOS GIMIMO METINĖS ■ 3 p.

VYSKUPAS KANKINYS VINCENTAS BORISEVIČIUS ILGUVOJE ■ 11 p.

SAVANORYSTĖ IŠ ARČIAU ■ 10 p.

■ 2–3 p. Tvirtėja Panevėžio miesto ir Lietuvos mokslų akademijos draugystė

■ 11–12 p. „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ XIX tomas

Nr. 1 (467) Leidžiamas nuo 1989 m., du kartus per mėnesį

Gedimino Zemlicko nuotraukos

LIETUVIŠKI KRYŽIAI, ANDORA IR PASAULIS

2001 m. kryždirbystė ir kryžių simbolika Lietuvoje buvo pripažinta Žmonijos žodinio ir nematerialaus paveldo šedevru, vadinasi, 2011 m. minėjome to įvykio 10 metų sukaktį. 2008 m. pabaigoje Lietuvos kryždirbystė įtraukta į Reprezentatyvųjį žmonijos nematerialaus kultūros paveldo sąrašą.

2008 m. UNESCO būstinėje Paryžiuje buvo eksponuojama paroda „Gyvybės medis: lietuvių kryždirbystė ir kryžių simbolika“. Vėliau ši paroda buvo perkelta į Jungtinę Tautų būstinę Niujorke, turėjo didelį pasisekimą, o 2011 m. liepos mėnesį buvo pristatyta ir Lietuvoje – Vilniaus dailės akademijos Dizaino inovacijų centre. Lietuviškajai kryždirbystei skirtų parodų vyko ir daugiau, o mes dėmesį sutelksime ties kita taip pat liepos mėnesį kryžiams skirta tarptautine paroda „Kryžius menininkų akimis“ (The Cross Through the Artists). Ji vyko Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos galerijoje ir galėtų būti laikytina savaip unikalia.

Parodos idėja kilo Andoros menininkui Faustui Kampama (Faust Campama), kai jis išvydo Kryžių kalną Šiauliuose. Buvo sužavėtas

ir pakerėtas, o tokiais atvejais menininkai kartais ryžtasi nepaprastiems poelgiams. Faustas Kampama kreipėsi į kolegas, prašydamas dailininkams prieinamomis meninėmis priemonėmis išreikšti savo požiūrį į vieną seniausių žmonijos simbolių – kryžių, jo gilią prasmę ir asmeninį santykį su šiuo dieviškumo ir pasaulio sankirtą simbolizuojančiu ženklu. Pasiūlymu pamėgino sudominti ne vien savo aplinkos dailininkus Andoroje, bet ir Ispanijoje, Portugalijoje,

■ Nukelta į 6 p.

BENDRADARBIAVIMAS

TVIRTĖJA PANEVĖŽIO MIESTO IR LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJOS DRAUGYSTĖ (2)

Pradžia 2011 m. Nr. 22

2011 m. savo gyvavimo 70-metį minėjusi Lietuvos mokslų akademija metus užbaigė skambiu ir prasmingu akordu – Lietuvos MA diena Panevėžio mieste. Ji vyko gruodžio 2 dieną. Prieš tai Lietuvos MA dienos buvo surengtos Šilutėje, Druskininkuose ir Anykščiuose, spėjo įvykti Šilutės ir Anykščių atstovų atsakomieji „vizitai“ į Vilnių, Lietuvos MA vyko šių miestų dienos.

„Mokslo Lietuva“ toliau dalijasi įspūdžiais iš Lietuvos MA dienos Panevėžio mieste.

Gedimino Žemlicko nuotrauka

Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto doc. dr. Teodoras Medaiskis, Teisės fakulteto prof. habil. dr. Valentinas Mikelėnas ir Baltistikos katedros prof. habil. dr. Bonifacas Stundžia Lietuvos MA dienos Panevėžio mieste renginyje

Knyga prabyla tik skaitytojo rankose

Visi geri sumanymai turi savo pradžią, o Žodis turi galią tapti kūnu – šią tiesą krikščioniškasis pasaulis patyrė per Naująjį Testamentą. Panevėžio miesto ryšių su Lietuvos mokslų akademija pradžią davė dviejų bibliotekų bendradarbiavimas. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka tuo metu veikė senajame pastate, kai užsimezgė ryšiai su Lietuvos mokslų akademijos (dabar Vrublevskių) biblioteka. Vyko parodos, kultūriniai renginiai, jų metu ir kilo mintis surengti Lietuvos mokslų akademijos dieną Panevėžyje. Tai Rimos Maselytės, G. Petkevičaitės-Bitės bibliotekos direktorės, idėja, nors pati Rima iš drovumo apie šią autorystę niekada neužsimena. Prieš devynerius metus, 2003-aisiais, sumanymą pavyko įgyvendinti, o kad veikta ne „dėl paukščiuko“ ataskaitoje, ne norint pasipuikuoti, rodo jau devynerius metus vykstantys bendri renginiai, jau tapę tradicija.

Kol knygos nejudinamos snaudžia lentynose, tol tėra virtuali vertybė, kuri prabyla tik skaitytojo rankose. Priminsime kad ir tokias į Panevėžį atkeliavusias parodas iš Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekos fondų: „Lietuvių mokslo draugijai 100“, „Tado Vrublevskio 150-osioms gimimo metinėms“, „Arte et Marte. Senieji dokumentai karo tema“, skirta Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms, pagaliau ir paskutinioji senosioms medicinos knygoms skirta paroda „Natura sanat, medicus curat: senieji medicinos dokumentai“.

Malonu rengti parodas bibliotekoje, kuri atitinka visus moderniai bibliotekai keliamus reikalavimus – šia prasme Panevėžys gali būti geras pavyzdys ir kitiems Aukštaitijos miestams, taip pat ir bendraujantiems su Lietuvos MA. Neturint modernios bibliotekos, neįmanoma atlikti bent kiek reikšmingesnio vaidmens miesto ar regiono gyvenime. Ir ne vien švietėjiško ar kultūrinio vaidmens. Naujoji G. Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka savo veikla ir turimomis galimybėmis įrodo, kad biblioteka – tai visų pirma informacinis ir komunikavimo centras, kurio veikla vien darbu su knyga, kitais spausdintiniais leidiniais neapsiriboja – šiandien tai tik dalis bibliotekos atliekamų funkcijų. Apie regioną, miestą, rajono centrą šiandien daug ką pasako ten veikiančios bibliotekos.

Jauki G. Petkevičaitės-Bitės bibliotekos aplinka turėjo nemažai įtakos, kad joje vykusi humanitarinių mokslų sekcija susilaukė daugiausia klausytojų. Truputį nuskriaustos galėjo pasijusti kitos sekcijos, kuriose skaityti taip pat labai įdomūs pranešimai. Socialinių mokslų sekcijoje apie Lietuvos pensijų sistemos aktualijas kalbėjo Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto docentas, socialinių mokslų daktaras Teodoras Medaiskis. Teisės fakulteto prof. habil. dr. Valentinas Mikelėnas aiškino, ką gali ir ko negali teisė. Edukologijos sekcijoje apie mokyklų valdymo struktūros pertvarką kalbėjo Vilniaus edukologijos universiteto rektorius prof. dr. Algirdas Gaižutis. Medicinos mokslų sekcijoje Lietuvos sveikatos mokslų universiteto prof. dr. Apolinaras Zaborskis nagrinėjo Lietuvos mokinių gyvenseną ir jos reikšmę sveikatai. Lietuvos sveikatos mokymo ir ligų prevencijos centro atstovė dr. Roma Bartkevičiūtė pasakojo apie mitybos ir sveikatos problemas. Technikos mokslų kolegijoje su alternatyvios energetikos naujovėms supažindino Lietuvos energetikos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas dr. Juozas Savickas, o su pastatų renovacija – Vilniaus Gedimino technikos universiteto docentas, technikos mokslų daktaras Česlovas Ignatavičius.

Sovietinių metų slogutis virtęs naujos rūšies sloga

Pasirinkimas buvo didelis, tik gaila, kad vienu metu neįmanoma būti keliose miesto vietose, kur vyko darbas sekcijose. Bene didžiausio susidomėjimo susilaukė Humanitarinių mokslų sekcija, kurioje Vilniaus universiteto Baltistikos katedros profesorius habil. dr. Bonifacas Stundžia nagrinėjo visus jaudinančią lietuvių kalbos padėtį XXI a. pradžioje, o Lietuvos MA mokslinis sekretorius prof. dr. Domas Kaunas pristatė sovietinių metų Lietuvos bažnytinės savilaidos palikimą ir jo įpaveldinimą. Pranešimai ir po jų klausytojų užduoti klausimai, komentarai ir prelegentų išdėstytas požiūris nusipelno platesnės auditorijos dėmesio.

Prof. Bonifacas Stundžia pradėjo nuo kai kurių įsitvirtinusių mitų griovimo. Vienas iš jų – lietuvių kalbos archajiškumas, artimumas sanskritui ar senovės graikų kalbai. Tuo ypač mėgstame pasididžiuoti prieš kitataučius, o pasidavę romantiškam įkvėpimui, kartais ne visai teisingai suvokiame tikrąją savo kalbos vertę ir jos tikruosius unikalumo slėpinius. B. Stundžia lietuvių kalbai apibūdinti pirmiausia renkasi ne senoviškumo ar archajiškumo sąvokas, bet, atrodytų, visiškai priešingą teiginį: lietuvių kalba yra šiuolaikinė, moderni kalba, išplėtojusi visus stilius ir tenkinanti visus lietuvių visuomenės poreikius.

Kaip ir kiekviena kita, taip ir lietuvių kalba turi problemų, natūralių gyvavimo ir raidos sunkumų, tačiau profesorius kviečia matyti ir gerus pokyčius. Sovietinių metų lietuvių kalba išsilaikė Lietuvos aukštosiose ir vidurinėse mokyklose – ačiū tiems, kurie labai stengėsi ir sugebėjo šitai pasiekti. Prisiminkime, kaip kalbėjo to meto partinis „elitas“, kokia kalba buvo tvarkoma įmonių dokumentacija, kaip tarpusavyje bendrauta gamyklose ir darbo kolektyvų susirinkimuose. Vilniaus, Klaipėdos, kai kurių rajonų centrų lietuviškumas buvo gerokai problemiškas, lietuviškas žodis kartais nuskambėdavo kaip retokas svečias. Dabar visa tai prisimename kaip praėjusių laikų slogutį. Tiesa, dabar pasigavome kitos rūšies „slogą“ ir laisva valia pernelyg pasiduodame anglėjimo ligai ar madai. Kiek ilgai tęsis ši paauglio nebrandumo mada, ar neperaugs į lėtinę negyjančios ligos formą, sunku pasakyti, o simptomai kelia didelį mąstančios visuomenės nerimą. Bet grįžkime prie profesoriaus B. Stundžios minčių.

Profesorius nelinkęs priešinti modernumo ir konservatyvumo, nes lietuvių kalba kaip tik šias priešybes puikiausiai derina. Ji yra šiuolaikinė, moderni, tačiau taip pat ir konservatyvi, turi daugiausia konservatyvių bruožų tarp gyvųjų indoeuropiečių kalbų. Sąvoka archajiška labiau dera prie vadinamųjų „mirusiųjų“ kalbų, tokių kaip sanskritas, senovės graikų ar lotynų kalba. O visiškai B. Stundžia nepritaria tokiam romantiškam teiginiui, esą lietuvių kalba – tai seniausioji iš visų kalbų.

Ką profesorius vadina konservatyviais lietuvių kalbos bruožais? Vienas iš akivaizdžiausių – geriausiai išlaikytas žodžio galas. Tai mūsų paveldas iš prokalbės. Kitos indoeuropiečių kalbos žodžio galą labai smarkiai sutrumpino ar nukando. Beje, ne visi lietuviai vienodai elgėsi su žodžio galu: vakarinių ir šiaurinių lietuvių kalbos tarmių atstovai toli gražu ne visada žodžio galą išlaikydavo. Jeigu latvių kalba spėjo atsikratyti žodžių galūnių, tai, pvz., panevėžiškiai sugebėjo dar toliau pažengti numesdami galūnių balsius.

Ar tai tarmės pažangumo, o gal atsilikimo bruožas? Tokią iš auditorijos pasigirdusią prielaidą B. Stundžia įvertino kaip tam tikrą modernumo pasireiškimą kalbos kitimo prasme, bet įspėjo, kad pažangos sąvoką taikyti kalbai ganėtinai pavojinga, bent jau nepakankamai atsargu.

Lietuvių kalbos ateitį lems vartotojai

Tiek dėl lietuvių kalbos vietos tarp kitų indoeuropiečių kalbų. Ją analizuoti galima labai įvairiai: pagal kalbos funkcionavimą visuomenėje, jos mokymąsi, studijavimą, norminimą, kodifikavimą, tyrimą, sklaidą, pagaliau ir pagal kalbos likimo prognozavimą. Visa tai svarbu, o mums visiems bene svarbiausia, kiek lietuvių kalba ištvers šiame vis labiau globalėjančiame pasaulyje? B. Stundžia mano, kad nuo kalbininkų čia mažai kas priklauso, o jeigu nuo ko ir priklausys, tai pirmiausia nuo jos kilnybės ponios Demografijos. Jeigu gimstančių Lietuvoje lietuvių skaičius nenukris žemiau kritinės ribos, tai ir lietuvių kalba turėtų gyvuoti ilgiau.

Pastebėsime, kad esminis yra lietuvių gimstamumo Lietuvoje faktas, o ne kur nors Airijoje, Ispanijoje ar JAV. Mūsų kalbos likimas bus sprendžiamas tik Lietuvoje, o ne kur kitur. Kiek lietuvių kalbos vartotojų Lietuvoje bus, tiek stiprybės mūsų kalba turės. Šiandien joks pranašas ar statistiniais rodikliais pasikaustęs futurologas lietuvių kalbos likimo negali išpranašauti, bet vienas kalbos stiprybės veiksnys aiškus – pakankamas šia kalba kalbančiųjų Lietuvoje skaičius. Tad gal apie tai pirmiausia ir reiktų susimąstyti? Deja, dabartiniai procesai lietuvių kalbos išlikimui yra labai nepalankūs. Kodėl? Be prastėjančios demografinės padėties ir vis didėjančios emigracijos, Lietuvoje galima stebėti ir vis didesnę anglų kalbos įtaką. Ji neišvengiama, bet reikia suvokti ir iš to kylantį pavojų.

Kodėl kalbos miršta

Kalba bent jau daugumai lietuvių kol kas dar išlieka esmine tapatumo – tautinio, asmenybinio ir t. t. – dalis. Atrodytų, kad lietuvių kalbos išlikimu suinteresuoti visi šia kalba kalbantys, bet suinteresuoti veikiau tik emociškai ir psichologiškai, kadangi nesiimame net menkiausių veiksmų savo kalbai išsaugoti.

Visada atsiras, kas pasakys, jog kalbos mirtis tokia pat natūrali, kaip ir žmogaus iškeliavimas į Amžinybę. Retai susimąstome, kad lietuvių kalba yra viena iš maždaug 6 tūkst. planetos kalbų, o tik 600 iš jų kol kas dar neskamba išnykimo varpai. Kol kas... Kas slypi už šio daugtaškio, šiandien niekas negali pasakyti. Bet susimąstyti būtina: iš dešimties gyvuojančių kalbų devynioms gresia agonija. Tai globalus reiškinys, kuris XXI a. įgaus (jau įgauna) neįtikėtiną mastą. Niekas tų kalbų tiksliai nesuskaičiavo, nes vargu ar tai įmanoma. Galima ilgai ir ne visada vaisingai ginčytis, kuo viena ar kita tarmė skiriasi nuo savarankiškos kalbos. Kai kurios kalbos išvis mažai tyrinėtos, nes kitais skaičiavimais pasaulyje yra apie 6 900 kalbų. Bet tai nekeičia esmės, o esmė tokia: kas mėnesį planetoje į nebūtį (deja, ne į Amžinybę) iškeliauja bent dvi kalbos.

Apie tai rašo britas Deividas Kristalas (David Crystal), knygos „Kalbos mirtis“ autorius. Jį B. Stundžia prisiminė, nes ir sunku būtų apeiti, kai prabylama apie bet kurios kalbos ateitį. Pasaulyje pripažintas rašytojas, paskaitininkas, žurnalo redaktorius. 1995 m. apdovanotas Didžiosios Britanijos imperijos 4-ojo laipsnio ordinu, matyt, visai neatsitiktinai. Jis yra „Kembridžo kalbos enciklopedijos“ (The Cambridge Encyclopedia of Language, 1987 ir 1997 m.), „Kembridžo anglų kalbos enciklopedijos“ (The Cambridge Encyclopedia of the English Language, 1995), knygos „Anglų kalba – pasaulinė kalba“ (English as a Global Language, 1997) autorius. Paminėjome tik kelias šio autoriaus knygas.

Tai štai Deividas Kristalas išskiria keturias svarbiausias grėsmes kalbai: nepakankamą kalbėtojų skaičių; menką kalbos politinį statusą; kai kalba neperduodama iš kartos į kartą; kalba technologiškai nekonkurencinga. Gaila, bet mokslas kol kas nėra pateikęs nepriekaištingo atsakymo į klausimą, kodėl kalbos miršta? Paprastai pasitenkinama tam tikrais veiksniais, iš kurių bene dažniausiai minimas fizinis pavojus kalbai, t. y. demografinis veiksnys.

Ne mažiau grėsminga – tautos kultūrinė asimiliacija. Sovietiniais metais jos buvo siekiama sąmoningai ir įvairiais būdais, dažniausiai pasinaudojant ekonominės ir pažangos, neretai tariamos, priežastimis. Šių eilučių autorius XX a. 9-tą dešimtmetį turistinės kelionės metu Rostove prie Dono gatvėse ant skelbimų lentų ir stulpų matė skelbimus, kviečiančius registruotis darbui į Lietuvą, kadangi šioje broliškoje respublikoje vyksta didžiulės statybos ir labai stinga darbo rankų... Buvo siūlomos geros įdarbinimo ir pusėtinos apgyvendinimo sąlygos. Nė žodžio, kad „broliškoje Lietuvoje“ ir taip didžiulė gyvenamojo ploto problema, o tuometinė valdžia prievartaujama gyvenamuoju plotu pirmiausia aprūpinti atvykėlius. Argi tai nebuvo sąmoningas demografinės pusiausvyros ardymo ir Lietuvos miestų rusinimo pavyzdys? Rostovas prie Dono buvo toli gražu ne vienintelis miestas, kuriame buvo verbuojami rusakalbiai darbininkai, pasiryžę

■ Nukelta į **3 p.**

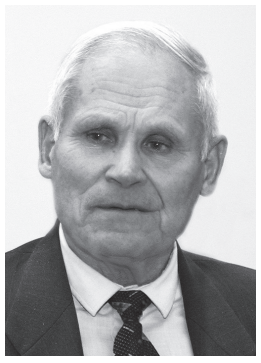

Sveikiname kolegą žurnalo „Mokslas ir technika“ vyriausiąjį redaktorių Joną BAZĮ, kuris sausio 2 d. pasitiko iškilią gyvenimo sukaktį.

Perduodame jam geriausius linkėjimus ir šiuos poezijos posmus

Jonui Baziui – 80

Bazys bijojo darbo? Taip nebūna, ponai!
Alicija (žmona) paliudys, kad darbštuolis.
Zyzimas, aplaidumas nebūdingi Jonui
Yra tik darbas, padarytas uoliai
Su tuo – gyvenimo garbingas šuolis.

Bazys privengs melagio ar skundiko,
Ir tinginį aplenkia per patrankos šūvį.
Jam lieka svarbūs tik rimti dalykai,
O ne beprasmis laidymas liežuvio.
Jei būdas toks dievulio dovanotas,
O kam jei ne dievuliui padėkoti?

Dienų tėkmėj pilkų dienų nebūna
Aštuonios dešimtys – brandus zenitas
Rytai ir vakarai, ir metai griūna,
Bet Tavo rankoj – laikas sustabdytas!
O, baigę dešimtį – pradėsim kitą...

? (Klaustukas. Taškas. Ar ne pabaiga?
O kaip be mūsų Vilnius, Palanga?
Ar prieš akis kelionė dar ilga?)

Taip. „M ir T“ tvirtai gyvuoja
Ar tik ne pusę šimtmečio atlaikęs
Ir su kiekvienu numeriu naujuoju
Pajunta šefas glostąs savo vaiką.

Nauji gandrai kas mėnesį atskrenda,
Eilinis Žurnaliukas atsiranda,
Bet iš tikrųjų jis nėra eilinis!
Ūkuos jau kitas numeris ryškėja,
Nestinga Jonui didelių idėjų,
Argi mums reikia žodžio „paskutinis“?

Pakelkim taurę už stiprybę Jono,
O antrą – už Aliciją brangiausią
Nekenks ir trečią – už tą pačią žmoną
Arba pasaulį, kuris mums priklauso
Ir sugiedokime kartu: „Ilgiausių...!“
! (Šauktukas. Daugtaškis. Tikrai ne pabaiga
Mus myli Vilnius, Dzūkija ir Palanga
Kelionė kopomis labai ilga...)

„M ir T“, „ML“ žmonių, kitų LR darboholikų vardu užrašė A. Lyzas

ĖJĘS PRIEŠ SROVĘ...

Minint Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro filosofo, pedagogo prof. Prano DOVYDAIČIO 125-ąsias gimimo metines

Prof. Ona VOVERIENĖ

Mirusieji visada atiduodami į gyvųjų rankas: nuo šių pastarųjų priklauso, ar mirusieji pamirštami ir tokiu būdu lyg galutinai pasmerkiami mirčiai, ar jie atsimenami ir tokiu būdu išlaikomi gyvi

Ž. Polis Sartras

Lietuvos spaudoje prof. Prano Dovydaičio, Lietuvos Nepriklausomybės Vasario 16-osios Akto signataro, Lietuvos Respublikos (1918–1940) Ministrų kabineto pirmininko (1919), filosofo, pedagogo, tautos švietėjo, daugelio laikraščių ir žurnalų steigėjo ir redaktoriaus 125-osios gimimo metinės buvo paminėtos kukliai – vos vienintelių straipsniu „Lietuvos Aide“. Ar idėjos, kurias skleidė, už kurias kovojo ir dėl kurių prof. Pranas Dovydaitis buvo sovietinio režimo nukankintas, jau nebeaktualios, nėra ko iš jų pasimokyti dabarties ir ateinančioms lietuvių kartoms? Ar turime šiandien tokių mąstytojų Lietuvoje, kurie dėl idėjos eitų mirti? Tai – ne trivialūs, o egzistenciniai tautos klausimai.

Matyt, jausdamas nuoskaudą dėl užmaršties dulkėmis klojamo vieno žymiausių Lietuvos idealistų vardo, mons. prel. Alfonsas Svarinskas manęs paklausė, ar esu skaičiusi jau taip pat šviesaus atminimo Juozo Girniaus knygą „Pranas Dovydaitis“, išleistą Čikagoje 1975 metais. Ne tik paklausė, bet ją ir paskolino. Perskaičiusi knygą, supratau – dabartinėje Lietuvoje tokio žmogaus, koks buvo prof. Pranas Dovydaitis – dabar jau ir su žiburiu neatrasi, nors ir vidury dienos jo ieškotum. Jo gyvenimo ir veiklos istorija – tai mūsų Tautos dvasios raidos, jos menkėjimo ir jos dramos istorija. Ir kiekvienas lietuvis privalo ją žinoti.

Pranas Dovydaitis gimė 1886 m. gruodžio 2 d. Runkių kaime Višakio Rūdos valsčiuje Marijampolės apskrityje katalikiškoje ūkininkų šeimoje. 1908 m. eksternu išlaikė gimnazijos baigiamuosius egzaminus ir įstojo į Maskvos universiteto Teisės fakultetą. Jį sėkmingai baigė 1912 metais ir iš karto įstojo į to paties universiteto Humanitarinį fakultetą, norėdamas įgyti ir antrąją – filologo – specialybę. Tačiau 1913 metais buvo atšauktas į Lietuvą redaguoti tautinės-katalikiškos krypties laikraštį „Viltis“. Jį redagavo nuo 1913 metų spalio iki 1915 metų rudens. Vėliau dirbo Kaune: 1916–1922 metais vadovavo „Saulės“ gimnazijai (valstybė 1920 m. rugpjūčio mėn. 25 d. ją perėmė iš katalikiškos „Saulės“ draugijos ir pavadino Kauno I-ąja valstybine gimnazija, o nuo 1922 metų ji tapo „Aušros“ gimnazija). Šalia savo pagrindinio darbo ėjo gimnazijos direktoriaus pareigas.

Pranas Dovydaitis – neramios sielos žmogus, trokštantis savo jaunai valstybei gero, aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje, bendradarbiavo to meto lietuviškoje spaudoje, stengėsi šviesti ir mokslinti savo tautą. 1917 metų rugsėjo 18–21 dienomis Vilniuje vykusioje tautos atstovų konferencijoje Pranas Dovydaitis buvo išrinktas į Lietuvos Tarybą. Tai jis buvo tas žmogus, kuris pajuto laiko momentą ir jo šauksmą, kada reikia skelbti Lietuvos nepriklausomybę (Vysk. Pr. Karevičius, grįžęs iš Vokietijos, pirmiausiai aplankė Pr. Dovydaitį ir jam pranešė, kad Vokietijoje jis buvo susitikęs Vokietijos kanclerį G. von Hertlingą, kuris „pareiškęs viltį gauti iš kaizerio Vilhelmo II Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą“ (Juozas Girnius. Pranas Dovydaitis. – Čikaga, 1975. – P. 157). 1918 metų vasario 16 d. Lietuvos Taryba paskelbė Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo Aktą. Šio Akto signataru, be kitų 19 tarybos narių, tapo ir Pranas Dovydaitis. Sunkiai ir ilgai jauna Lietuvos valstybė vadavosi iš okupacijos pančių. Tik 1918 m. spalio 20 d. Vokietijos kancleris Maksas von Badenas savo pareiškimu leido Lietuvos Tarybai kurti savo valdžios institucijas ir perimti iš vokiečių valdžios savo krašto valdymą. 1918 m. lapkričio 2 d. buvo patvirtinta laikina Lietuvos Respublikos Konstitucija ir pirmasis Lietuvos ministrų kabinetas su prof. Augustinu Voldemaru priešakyje. Po mėnesio šis Ministrų kabinetas atsistatydino. 1918 m. gruodžio 2 d. valdžią Lietuvoje perėmė antrasis Ministrų kabinetas, vadovaujamas M. Slezevičiaus. Jis išsilaikė pustrečio mėnesio. 1919 m. kovo 10 d. Ministrų kabinetą sudaryti bvuvo pavesta Pranui Dovydaičiui; kovo 12 d. jo vadovaujamo Ministro kabineto sąstatas buvo patvirtintas. Tai buvo vienas sudėtingiausių atkurtos jaunos valstybės laikotarpių: Kaune siautėjo demoralizuotos vokiečių kariuomenės likučiai; Rusijos bolševikų kariuomenė, atvesta į Lietuvą tautos parsidavėlio ir duobkasio V. Mickevičiaus-Kapsuko, jau buvo netoli Kėdainių, V. Kapsuko bolševikai siautėjo ne tik Vilniuje, bet jau ir didžiojoje Lietuvos dalyje. Pradėję viešpatauti 1919 m. kovo 5 d., 1919 m. vasario 27 d. jau sukūrę „Lietuvos ir Gudijos sovietų socialistinę respubliką“ (Ten pat, p.163), visoje šalyje plėšikavo vokiečių-rusų ir vietinių lietuvių gaujos. Situacija krašte buvo sunkiai valdoma. Dalis „protingesnių“ Lietuvos Tarybos narių kategoriškai atsisakė imtis atsakomybės už krašto valdymą. Pats Lietuvos Tarybos pirmininkas Antanas Smetona, jausdamas didelį pavojų sau ir savo šeimai, išsiuntė savo šeimą į Šveicariją iki 1919 metų pabaigos, o pats vizitavo Skandinavijos šalis. Prano Dovydaičio Ministrų kabinetui, visiems jo nariams – A. Stulginskiui, J. Yčui, L. Noreikai, A. Merkiui, V. Petruliui, J. Šimoliūnui, A. Voldemarui, P. Matulioniui – kurie buvo pasiruošę bet kam atkurtos jaunos valstybės labui, pavyko sutramdyti situaciją. Kritiškiausiu valstybei momentu Ministrų kabinetas ėmėsi ryžtingų sprendimų, iš kurių svarbiausi buvo: stiprinti visomis valstybės išgalėmis jauną Lietuvos savanorių artojėlių kariuomenę tautos laisvei ginti; išvalyti kraštą nuo jame privisusių plėšikų gaujų; įvesti tvarką; finansų srityje – pradėti leisti savus pinigus; stiprinti valdžios bendradarbiavimą su savivaldybėmis; ruoštis žemės ūkio reformai; užsienio universitetuose rengti tautos intelektinį potencialą.

Nuotrauka iš Onos Voverienės asmeninio archyvo

Prof. Pranas Dovydaitis, Lietuvos Nepriklausomybės Akto (1918 m.) signataras, LR Trečiosios vyriausybės ministras pirmininkas, mokslininkas, filosofas, pedagogas

Šio Ministrų kabineto valdymo metais buvo išvaduoti Šiauliai, Radviliškis, Šeduva, likviduoti bolševikų lizdai Kazlų Rūdoje ir jo apylinkėse, sutramdytos plėšikų gaujos visame krašte. 1919 m. balandžio 4 d., kai, paties Pr. Dovydaičio žodžiais tariant, „mano „sukalėdotasis“ ministrių kabinetas, man atrodo, tiek padarė, kad pačiu paskutiniu momentu ištraukė iš katilo kamštį ir sumažino spaudimą taip, jog sprogimo pavojaus buvo išvengta ir po kiek laiko viskas pradėjo krypti į normalias vėžes“ (Ten pat, p.161), Lietuvos prezidentu buvo išrinktas Antanas Smetona. Tą pačią dieną Pr. Dovydaičio sudarytas Ministrų kabinetas deklaravo savo atsistatydinimą. Visiems ir ypač Krikščionių-demokratų partijos nariams tai buvo netikėta ir nesuprantama; išliko paslaptimi visam gyvenimui, kodėl Pranas Dovydaitis taip padarė. O Pranas Dovydaitis nuo tada iš politikos pasitraukė visam gyvenimui.

1922–1940 metais (su pertrauka) dėstė Vytauto Didžiojo universitete, buvo Religijų istorijos katedros vedėjas, profesorius (1927), filosofijos mokslų daktaras (1935), vadovavo Lietuvos katalikų mokytojų sąjungai (1920–1924), ateitininkams (1921–1927), Lietuvos darbo federacijai (1928–1940), inicijavo 40 laikraščių ir žurnalų leidybą, buvo jų redaktorius, įkūrė katalikiškos krypties mokslinius žurnalus „Kosmos“, „Logos, „Soter“, buvo jų redaktorius, redagavo Lietuviškąją enciklopediją (1931–1940). Dauguma jo parašytų straipsnių liko to meto laikraščių ir žurnalų puslapiuose. Atskirais leidiniais pasirodė tik jo studijos „Biblija ir Babelis“ (1911), „Kristaus problema“ (1914), „Žmogaus išsirutuliojimas ir jo paleontologija“ (1914), „Kultūra, religija ir mokykla“ (1930), „Pedagogikos istorijos paskaitos“ (1931), „Šv. Augustinas“ (1933). Kai rusų kariuomenė okupavo Lietuvą, 1941 m. birželio 15 d. prof. Pranas Dovydaitis buvo suimtas NKVD, kalintas Gario lageryje Sverdlovsko srityje, pervežtas į Severoulsko lagerį Nr. 35 ir ten 1942 m. lapkričio 4 d. sušaudytas. 2000-aisiais metais Šventojo Tėvo Jono Pauliaus II buvo įtrauktas į 114 Lietuvos kankinių sąrašą.

Bus daugiau

Atkelta iš **2 p.**

padėti kurti šviesų rytojų Lietuvai.

Šiandien esame kitų, ne mažiau pavojingų, procesų akivaizdoje. Lietuvos mokyklos jaunąją kartą anglų kalbos išmoko labai neblogai, savo profesijai atsidavę mokytojai moko su tokiu įkvėpimu, kad kai kurie jaunosios kartos atstovai savo tapatybę pradeda sieti ne su gimtąja, bet su anglų kalba, nes prigimtoji jų akyse lyg ir menkesnio patrauklumo. Paklausykime, ką per televiziją įvairiuose konkursuose, švenčių progomis, įvairiuose renginiuose dainuoja Lietuvos mokiniai. Juodaodžių spiričuelsai, gospelas jų repertuare sudaro esmingą vietą. Švenčių, konkursų organizatoriai ir televizijų kanalai tai skatina, o mokytojai prisitaiko prie paklausos, nes mes juk internacionalistai. Lietuviškas gaidys apsikaišo povo plunksnomis, nors dėl to dar netampa povu. O ir kodėl turėtų tapti?

Deivido Kristalo teigimu, ateityje nuo 50 iki 90 proc. pasaulio kalbų išnyks. Kitų tyrinėtojų nuomone, 2100 m. išliks tik dešimtadalis dabar vartojamų kalbų. Prognozuojama, kad po kelių šimtų metų išliks vienos tautos kalba. Įdomu, kuri – anglų, o gal kinų? Dar po kurio laiko visos kalbos bus mirusios, o gyvuos vienintelė pasaulinė kalba. Ar labai to norime, net jei ir sunku išvengti?

Dėl lietuvių kalbos nykimo ar nenykimo vieningos nuomonės nėra. Matyt, nesusitariama dėl vertinimo kriterijų, pagaliau gal pernelyg didelio optimizmo įlieja ir istorija: XIX a. viduryje mokslininkai konstatavo neišvengiamą lietuvių kalbos mirtį, todėl suskato ją tyrinėti, užrašinėti mirštančios senolės kalbinius lobius. Tačiau XIX a. antros pusės lietuvių tautinis atgimimas daug kam visai netikėtai tautos žadinimą pradėjo nuo gimtosios kalbos gaivinimo. Dar daugiau: XX a. moderni lietuvių tauta atkūrė savo valstybingumą būtent remdamasi gimtąja kalba, filologijos pagrindu, kaip teigė Nobelio literatūros premijos laureatas Česlavas Milošas. Visa blogybė, kad istorija ne visada pasikartoja taip, kaip mums labiausiai norėtųsi.

Bus daugiau

Gediminas Zemlickas

PAVELDAS

Apie JONĄ JABLONSKĮ kalbėti niekada ne vėlu (2)

Pradžia 2011 m. Nr. 22

Arnoldas PIROČKINAS

Dėsnių absoliutinimas kelia tam tikrą pavojų

Kas be ko, bendrinės kalbos dėsnių absoliutinimas, kuris bene labiausiai siejo J. Jablonskį su jaunagramatikiais, ilgainiui sukėlė konfliktų su mūsų visuomenės poreikiais, įpročiais ir kitais ekstralingvistiniais veiksniais, darančiais įtaką bendrinės kalbos plėtotei. Tokių atvejų iš J. Jablonskio nesusikalbėjimo su visuomene galima nurodyti ne vieną. Kaip pavyzdį gal tiktų paminėti ginčą dėl veiksmažodžio *mokytojauti*. Toje pačioje V. Kamantausko žodynėlio recenzijoje, norėdamas paneigti žodžio mokytojauti netikimą, J. Jablonskis išvardijo pluoštą analogiškų veiksmažodžių, kurie nevartojami lietuvių kalboje, kaip antai: *adytojauti, auklėtojauti, paišytojauti* ir t. t. (cit. veik., p. 486). Visa tai tiesa: tokių veiksmažodžių gyvojoje kalboje nesama. Visai galima sutikti, kad mokytojauti, kaip užsiminė J. Jablonskis, atsirado dėl rusų žodžio „učitelstvovat“ pavyzdžio. Juk antai lenkai čia sako *być nauczycielem*, latviai – *būt skolotājam*, vokiečiai – *als Lehrer wirken*. Panašiai minėtos recenzijos išnašoje siūlė ir J. Jablonskis: esu mókytojas, *-ju, -ja, mókytojo, -jos pareigas eiti, mókytojo, -jos darbą dirbu mokykloje, mokinius mokau*... Taigi *mokytojauti* yra lietuvių kalbai naujas dalykas.

Vis dėlto bendrinės kalbos vartotojai J. Jablonskiui nepakluso. Ilgainiui gyvojoje kalboje ir raštuose pasirodė daugiau šio tipo vedinių: *gydytojauti, siuvėjauti, teisėjauti*... Jų radosi gal ne tiek dėl rusų kalbos poveikio, kiek dėl patogumo ir šiais žodžiais reiškiamo veiksmo siejimo su kitais analogiškais veiksmažodžiais, taisyklingai išvestais iš ne antrinių daiktavardžių, kaip daktarauti, profesoriauti, studentauti. O J. Jablonskio nurodyti nevartojami veiksmažodžiai neplinta kaip tik todėl, kad jie nereikalingi: jie nepasako nuolatinės, profesinės veiklos – uogautojauti, šienautojauti ir pan.

Pagaliau pasverkime, ar *mokytojauti, teisėjauti, dėstytojauti* sumenkina kuo lietuvių bendrinę kalbą. Sakytume, atvirkščiai: jie praturtina ją, daro ją raiškesnę, ekonomiškesnę. O dėl to, kad šis darybos būdas nesiremia senu dėsniu, tiktų pasakyti, jog besiplėtojanti bendrinė kalba turtėja ne tik senų dėsnių taikymo reiškiniais, bet ir naujais dėsniais ar naujomis senų dėsnių taikymo sferomis.

Čia praverstų duoti dar vieną tokio bendrinės kalbos plėtros atvejį – darybos iš neveikiamųjų dalyvių plitimą, kurį pradėjo riboti J. Jablonskis ir gana kategoriškai neigė jo mokinys ir tęsėjas Juozas Balčikonis. Abiem netiko tokie vediniai: atsakomybė (= atsakymas), galimybė (= galėjimas). J. Jablonskis vietoj *nerpiklausomybės* siūlė *nepriklausomumą*, o J. Balčikonis – abu keitė veiksmažodiniu daiktavardžiu nepriklausymas. Jis yra aiškinęs: „Daiktavardžių su priesaga *–umas* ir *–ybė* iš neveikiamųjų dalyvių gyvoji kalba nepažįsta... Vietoj žodžio „nepriklausomybė“ ar „nepriklausomumas“ gyvoji kalba tegalėjo vartoti „nepriklausymas“ (Tautų priklausymas)“ (J. Balčikonis. Rinktiniai raštai. Sud. A. Pupkis. T. 1. – Vilnius, 1978. – P. 289). Taigi ir šiuo atžvilgiu neatsižvelgta, jog bendrinė kalba neapriboja savęs gyvosios kalbos dėsnių sąrašu: poreikiui atsiradus, ji turi teisę kurti naują, tik jai būdingą dėsnį. Kai J. Jablonskis pradėjo kalbos tvarkybą, toks požiūris dar buvo neįmanomas.

Savitas J. Jablonskio metodas – dichotomija

J. Jablonskio veiklos nepaprastą sėkmę (dėl jos niekas, kas be išankstinio nusiteikimo mąsto, negalėtų abejoti) nulėmė ne šioks ar toks ryšys su jaunagramatikių teorijomis. Būta sričių ir atvejų, kur nereikėjo ir nebuvo įmanoma jų pritaikyti. Kai imi gilintis į iškiliausio XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių kalbininko nuveiktus darbus, prieini prie nuomonės, kad J. Jablonskis intuityviai, o gal ir sąmoningai yra naudojęsis bendrinės kalbos norminimo būdu, kurį norėtume pavadinti dichotominiu metodu. Pagrindinis kalbininko tikslas buvo bendrinei kalbai iš gausybės per amžius susikaupusių labai nevienodos vertės reiškinių atrinkti tuos, kurie suformuotų ją kaip darnią sistemą. Kalbininko vizijoje lietuvių bendrinė kalba vaidenosi tarsi harmoningas dėsningų reiškinių derinys, sistema. Šis tikslas galėjo būti realizuojamas naudojantis dichotomine atranka. Dichotomija – tai nuoseklus reiškinių skirstymas į dvi dalis. J. Jablonskiui pirmasis lietuvių kalbos dalykų atrankos bendrinei kalbai pagrindas buvo priešingi požymiai „sava“ ir „svetima“. Tai pirmoji skirstymo pakopa. Šios pakopos šaka „svetima“ taip pat toliau skaidoma dichotomiškai: neišvengiamai paliktini bendrinei kalbai ir neabejotinai iš jos šalintini. Apie pastaruosius svetimžodžius dar 1892 m. „Varpe“, aptardamas iš lenkų gautus skolinius *urėdas* (Amt), t. y. įstaiga, ir *urėdininkas* (Beamter), t. y. tarnautojas, jis sakė: „Apsieiti be tų žodžių galime ir privalome“ (cit. Raštai, p. 16). Bendrinėje kalboje svetimųjų žodžių (jie jau su lietuviškomis priesagomis) *rėdikas* (iš rėdyti, t. y. tvarkyti) ir *rėdyba* verčiau vartoti kitus svetimuosius žodžius: „Man rodos, kad, neturint savo žodžio, būtų kurkas geriau sakyti kartu su kitomis tautomis *redaktůti, redaktorius*, ne kaip be priežasties ir be jokio pamato įvesti kalbon netikusius neo logizmus (= naujus žodžius). Dėl tos pačios priežasties ne reikėtų ir visur žinomo žodžio *gubernija* (valdyba) mainyti ant naujo, tik paskutiniam laike gimusio – *rėdyba*“ (ten pat, p. 15). Iš šio J. Jablonskio labai ankstyvo aiškinimo matome, kad, jo nuomone, svetimieji žodžiai, turint tam tikrą pamatą ir pakankamą priežastį, gali būti vartojami bendrinėje kalboje.

Nustatyti, kurie žodžiai savi ar svetimi, ne visada buvo lengva. Čia dažnai nepakakdavo dabartinės kalbos duomenų: reikėjo griebtis lyginamojo istorinio kalbos mokslo. J. Jablonskis, negalėdamas atsidėti jo tyrinėjimams, turėdavo pasikliauti indoeuropiečių kalbotyros specialistų išvadomis. Jos ne kartą yra mūsų kalbininką klaidinusios. Tačiau J. Jablonskio kritikai už netikslias etimologijas kaltindavo ne juos, bet J. Jablonskį...

Gana lėtai J. Jablonskiui vyko skirti, kas tikrai lietuviška žodžių semantikoje ir sintaksėje. Tačiau apie šiuos dalykus būtų ilga kalba. Vis dėlto derėtų įsidėmėti visiems J. Jablonskio vertintojams ir peikėjams, kad kaip tik šiuose bendrinės kalbos baruose jis buvo pirmasis, o jo išvarytos vagos giliausios ir plačiausios. Taigi kiek čia J. Jablonskis galėjo pasinaudoti jaunagramatikių teorijomis?

Ne mažiau, o gal net daugiau svarbus, dichotomijos taikymas atrenkant bendrinei kalbai lietuviškos kilmės reiškinius. Čia būta bene dar daugiau galimybių subjektyviems sprendimams.

Nuotrauka iš Arnoldo Piročkino archyvo

Vienas iš vokiečių jaunagramatikių Hermanas Paulis

Pirmasis mūsų bendrinei kalbai tinkamų elementų atribojimas nuo savų, bet jai neteikiamų buvo atliktas iki J. Jablonskio įsijungimo į bendrinės kalbos tvarkybą. Tai padarė grupelė „Aušros“ leidėjų, kurie apsisprendė rašyti ir spausdinti laikraštį „suvalkietiškai“, t. y. aukštaičių vakariečių pietiečių tarme, dabar gavusia kauniškių tarmės vardą. Ji yra nutįsusi nuo Liubavo ir Krosnos pietuose iki Vadžgirio ir Čekiškės šiaurėje, nuo Vištyčio ir Sudargo vakaruose iki Kaišiadorių ir Butrimonių rytuose. Kauniškių tarmės fonetika ir gramatinė sandara beveik nesiskiria nuo bendrinės kalbos. Tačiau ilgainiui kai kurie šios tarmės elementai buvo atsijoti ir į bendrinės kalbos sistemą nepateko. O nepateko į ją ne todėl, kad buvo nedėsningi. Atvirkščiai, jų būta net „dėsningesnių“ už jų pakaitalus. Antai kauniškiai nuosekliai išvertė būsimajame laike dvigarsius *en* ir *in*, atsidūrusius prieš priesagą *-s-*, į ilguosius balsius, kuriuos, kaip ir kitais atvejais (kęsti, lįsti), taip pat žymėtume raidėmis *ę* ir *į*: gyvęsiu, gadįsiu, gyvęsi, gadįsi, gyvęs, gadįs... Tačiau kauniškiai iš būsimojo laiko tuos ę ir į pagal analogiją perkėlė ir į bendratį, o iš jos į kitas formas: gyvęt, gadįt, gyvęk, gadįk, gyvętų, gadįtų, gyvędamas, gadįdamas... Ir šiuo atveju veikė analogija, tik atvirkštinė. Esama ir kitų fonetikos ypatybių (pvz., kirčiavimo), kurios nebuvo iš kauniškių tarmės paimtos į bendrinę kalbą.

Bendrinėje kalboje neįsitvirtino nė kelios morfologijos ypatybės. Pavyzdžiui, didelei kauniškių tarmės daliai būdinga dviskaita. Apie 1930 m. ji visiškai išnyko iš raštų kalbos. Neįsigalėjo bendrinės kalbos daiktavardžių ir kitų kalbos dalių linksniavime daugiskaitos naudininko galūnės be *–s*: užnemunėje gyvenantys kauniškiai sako *vaikam, vištom, akim, sūnum, dukterim, gerom, geriem, jiem*... Bendrinėje kalboje vartojama paprastai ši galūnė su *–s*, atsiradusia iš *–amus* (vaikamus...). Apskritai būtų įdomu ir svarbu specialioje studijoje apžvelgti, kuo bendrinė kalba skiriasi nuo kauniškių tarmės. Tų skirtumų rastųsi ne tiek mažai, kiek mums šiandien rodosi. Pats J. Jablonskis dėl ne vieno jo tarmei būdingo reiškinio, kuris bendrinėje kalboje imtas „skriausti“, gana ilgai būdavo neapsisprendęs: savo raštuose vartodavo, bet netaisydavo nė to „svetimojo“.

Apibendrindami norėtume pasakyti, kad, atskiriant nuo bendrinės kalbos tarmybes, vargu ar ką galėjo J. Jablonskiui, taip pat kitiems kalbininkams, padėti jaunagramatikių ypač vertintas dėsningumas bei analogija. Šie bruožai bene daugiau pravertė nustatant darybinius ir semantinius vertinius.

Analogijos ir dėsnių kriterijų efektyvus taikymas

Darybiniai ir semantiniai vertiniai, nebūdami tiesioginiai skoliniai, rodėsi esą savi. Tai buvo tam tikra apgaulė: vilkai, prisidengę avių kailiais. Pirmiausia panagrinėkime pluoštelį semantinių, t. y. reikšmės, vertinių. Pavyzdžiui, žodžiai *mylėti, tverti, žinoti, atmintis* ir kt. visiškai savi, bet junginiuose „Mylėti gerai pavalgyti, myli šunis“, „gamta tveria savo padarus“ (J. Jablonskio taisytas pavyzdys), „šviesios atminties poetas“ šie žodžiai vartojami nelietuviška reikšme, t. y. jie semantiniai vertiniai. Todėl J. Jablonskis tokius vertinius keitė žodžiais *mėgti (branginti), kurti, mokėti, atminimas.*

Darybiniai vertiniai taip pat vengtini, nors ne visada išvengiami. Pavyzdžiui, J. Jablonskis taisė tokius darybinius vertinius: *apystova, lygsvara, rūgštygamis su rūgštydariu, įtalpa, lietsargis, metturgis, savistovus, žingeidus* ir kt. Jie, vaizdingai tariant, padaryti ne pagal lietuvišką kurpalį. Pavyzdžiu jiems paimti vok. *Umstand* (ar rusų *obstojatelstvo*), vok. *Gleichgewicht* (rus. *ravnovesije*, lenk. *równowaga*), lot. *Oxygenium* (rus. *kislorod*, vok. *Sauerstoff*), vok. *Inhalt*, vok. *Regenschirm*, vok. *Jahrmarkt*, vok. *selbständig* (rus. *samostojatelnyj*), vok. *schaulustig* (rus. *liuboznatelnyj, liubopytnyj*). Pats J. Jablonskis kurį laiką yra vartojęs čia nurodytą ne vieną abiejų grupių „lietuvišką“ žodį, kol pagaliau, suvokęs jų tariamą lietuviškumą, netikimą bendrinei kalbai, kurią troško matyti kuo grynesnę ir autentiškesnę, ėmė jų vengti, o paskui ir taisyti.

Tačiau ne visais atvejais J. Jablonskiui pavykdavo nubrėžti aiškią semantinių vertimų ribą. Kartą jam dėl išpeikto pasakymo „mylėti knygą“ atsikirto Motiejus Gustaitis: jei kalbininkas leidžiąs mylėti tėvynę, gimtąjį kraštą, mokslą, dorovę, tai visai tiktų nedrausti mylėti ne tolygios vertės daikto – knygos (M. Gustaitis. Del tariamų „Kalbos klaidų“ // Lietuva, 1926 07 23, p. 4). J. Jablonskis atsakė gana jablonskiškai, geranoriškai, be kokio diktatoriško tono: „Del žodžių *mėgti* ir *mylėti* čia turiu nutilti. Antrąjį veiksmažodį vartoju paprastai ten, kur lenkiškai kalbėdami pasakom „*kochać, czestować*“ (dievą mylime, svečią mylime). <...> aiškiau čia kas ginti dienraščio skiltyse būtų ir sunkoka. Autorius čia, gali būti, tiesą sako“ (J. Jablonskis. Rinktiniai raštai. T. 2, p. 388). Jeigu pasižiūrėtume į J. Balčikonio taisymus, tai išryškėtų tendencija žodžio *mylėti* vartoseną dar smarkiau riboti. Mūsų dienomis nepaisoma ne tik J. Balčikonio, bet ir J. Jablonskio rekomendacijų. Visiškai nenormalu turėti šalia „Lietuvos medžioklinių paukštinių šunų mėgėjų klubo“ dar ir „Lietuvos šnaucerių mylėtojų klubą“ ar „Lietuvos pietų Rusijos aviganių mylėtojų klubą“.

Iš to, kas čia pasakyta apie J. Jablonskio sąsajas (jų rastųsi, ko gero, ir daugiau) su jaunagramatikiais, rodos, turėtų pakakti išvadai, kad jam buvo pažįstamos jų idėjos, bet jas savitai taikė bendrinės kalbos reikalui. Toli gražu negalima J. Jablonskio laikyti ribotu kalbininku praktiku, kuris naudojosi vien analogija ir įgimtu kalbos jausmu. Jo vadovautasi tam metui išmaningai susidaryta teorinių prielaidų sistema. Kitas dalykas, kad jis nespėjo ar nepajėgė savo teorinių nuostatų išdėstyti visuomenei ir vėliau jas koreguoti sekdamas sparčią lingvistinės teorijos raidą. XX a. pradžioje iškyla sociologinės kalbotyros teoretikai Ferdinandas de Sosiūras, Antuanas Mejė. Bendrinės kalbos teorijai daug davusi Prahos mokykla (B. Havranekas, V. Matezijus) prasidėjo 1926 m., o savo idėjas ėmė skleisti 1929 m., kai Jablonskis, sėdėdamas invalido vežimėlyje, vos įstengė stebėti lietuvių bendrinės kalbos spartų augimą. Apskritai kiekvienam mokslininkui labai sunku jaunystėje subrandintas pažiūras keisti ir derinti prie naujųjų, dažnai radikaliai jas atmetančių idėjų.

Išskirtinai sunkios J. Jablonskio darbo sąlygos

Tuo sunkiau buvo J. Jablonskiui, kai moksliniam darbui ir studijoms dėl nepaprastai vargano gyvenimo ir paskui dėl neatidėliojamo kalbos praktinio taisymo beveik nelikdavo nei laiko, nei jėgų. Kalbėdamas knygos sutiktuvėse apie tai trumpai užsiminiau. Šiuo kartu tas užuominas norėtųsi, kažkiek išplėtotas, pakartoti skaitytojui.

Absoliučios daugumos kalbininkų kelias į mokslo aukštumas, baigus universitetą, gana paprastas ir tiesus. Caro laikais jį galima nusakyti taip: universitetas – keleri metai ruošimosi

profesūrai – magistro ir po to daktaro disertacijos – profesūra. Tokiu keliu, pavyzdžiui, ėjo latvių kalbotyros milžinas Janis Endzelynas, trylika metų jaunesnis už J. Jablonskį, didžiausia lietuvių kalbos mokslo viltis Kazimieras Būga. P. Skardžius ir Antanas Salys buvo pastebėti J. Jablonskio dar antrajame kurse ir jo pastangomis 1925 m. išsiunčiami studijuoti į Leipcigo universitetą. Čia jie patenka į profesoriaus Jurgio Gerulio globą. P. Skardžius 1929 m. grįžta į Kauną apgynęs daktaro disertaciją. A. Salys Vokietijoje užtrunka metais ilgiau: po Leipcigo dar studijuoja Hamburgo universitete, kur apgina taip pat daktaro disertaciją.

Tuo tarpu J. Jablonskis, nors Maskvos universitete gerai vertintas, grįžęs 1885 m. į Lietuvą, negavo net paprasto gimnazijos mokytojo vietos. Tik 1887 m. pabaigoje pradėjo tarnauti Marijampolės teisme raštininku. Pagaliau 1888 m. lapkričio 3 d., rekomenduotas savo viršininko teismo pirmininko, priimamas į Rygos mokslo apygardos kuratoriaus kanceliariją raštininku, kol atsiras jam senųjų kalbų mokytojo vieta gimnazijoje. Tuoj po Naujųjų metų jis išvyksta mokytojauti į Mintaujos (latviškai Jelgavos) gimnaziją. Čia mokytojo pareigas reikėjo derinti su darbu lietuvių kalbai ir nelegaliajai spaudai. 1896 m. rudenį apygardos vadovybės, pajutusios jį dalyvaujant nelegaliame lietuvių judėjime (legalaus iš viso negalėjo būti), nukeliamas, t. y. gailestingai ištremiamas, į Estiją, Taliną (neestų tada vadinta Reveliu). Ir čia, kad ir pasunkėjus sąlygoms, intensyviai darbuojasi lietuvybės baruose. Pats plačiausias ir giliausias baras buvo lietuvių kalbos studijos, Juškų žodyno redagavimas ir bendrinės kalbos norminimas. Jo veikla, dalyvavimas draudžiamojoje lietuvių spaudoje negalėjo likti nepastebėtas caro žandarų. 1900 m. jis įtraukiamas į vadinamąją Liudo Vaineikio bylą, kuri baigiasi mokytojo vietos netekimu ir 1902 m. ištrėmimu į Pskovą. Gerų žmonių pastangomis jam pavyksta po metų tremtinio teisėmis persikelti į Šiaulius. Nei Pskove, nei Šiauliuose J. Jablonskis kokios valdiškos ar apskritai mokamos tarnybos neturėjo. Visas jo ir nemažos šeimos išgelbėjimas – tai Rusijos mokslų akademijos kilniai mokama 100 rublių mėnesinė pašalpa už Juškų žodyno redagavimą. Šiauliuose šiek tiek primesdavo grafas Zubovas, pavedęs jam tvarkyti dvaro archyvą. Ar tokiomis sąlygomis galėjo J. Jablonskis gilintis į kalbotyros problemas, sekti jos naujienas?

1904 m. gegužės 7 d. caras patvirtino Rusijos Ministrų Komiteto nutarimą leisti lietuviams naudotis savo kalbai bet kokia jiems tinkama abėcėle – ne tik rusiška, bet ir lotyniška bei gotiška, ir už tai jų nepersekioti. Nubausti už draudžiamų abėcėlių vartojimą asmenys atleidžiami nuo baudžiamės. Keturis dešimtmečius vykusią įnirtingą ir negailestingą kovą lietuvių tauta laimėjo! Atsirado J. Jablonskiui galimybė vykti į Vilnių, kur jį kvietė darbuotis pirmojo lietuviško dienraščio „Vilniaus žinios“ redakcijoje Petras Vileišis. Tačiau ir Vilniuje gyvenimo sąlygos dėl visokių aplinkybių labai maža palengvėjo: reikėjo suktis visokiais būdais. Nesitikėdamas Vilniuje atsikratyti skurdo ir pasirūpinti augančių vaikų ateitimi, J. Jablonskis stengėsi grįžti į gimnazijos mokytojo tarnybą, kuri garantavo jam palyginti padorią algą, senatvėje pensiją ir vaikams kelio palengvinimą į mokslą.

Bus daugiau

JUOZAS LAZAUSKAS – pedagogas, vadovėlių autorius, lituanistas, filosofas, redaktorius...

Pabaiga, pradžia 2011 m. Nr. 21

Vitas LABUTIS

Po dviejų okupacijų gaubtais

Maža duomenų turime, kaip J. Lazauskui teko išgyventi pirmąjį rusų tankais atvežtąjį Lietuvos „išvadavimą“ ir naujo pasaulinio karo posūkį į rytus. Iš giminaičių prisiminimų žinoma, kad gausios Lazauskų šeimos būklė karo metais buvo sunki, kad jiems teko vieną kitą vaiką siųsti į kaimą pas gimines. Į gimtąjį Daukšių kaimą, pas senelę, pas Glaveckus, buvo atvežtas sūnus Petras, karo metais čia lankęs tą pačią mokyklą kaip ir jo tėvas.

Frontui persiritus per Lietuvą, vokiečių okupacijos metais J. Lazauską įtraukė prieštaringų įvykių kaita. Bičiulių įkalbintas ir prof. V. Sezemano rekomenduotas, J. Lazauskas ryžtasi baigti filosofijos studijas jau į Vilnių atkeltame universiteto Humanitarinių mokslų fakultete. 1942 m. Vilniaus universitetas davė diplomą, kad Juozas Lazauskas „išėjęs Humanitarinių mokslų fakulteto filosofijos skyriaus mokslus, labai gerai išlaikęs filosofijos specialybės baigiamuosius egzaminus ir labai gerai parašęs diplominį darbą „Šis tas apie pasaulėžiūros sroves ir sūkurius“, 1942 m. lapkričio mėn. 13 d. baigė aukštąjį mokslą, įgijo visas tą mokslą baigusio teises ir jam suteikiamas diplomuoto filosofo vardas“. Pasirašė rektorius prof. M. Biržiška ir dekanas J. Puzinas.

Prie diplomo pridėtas pažymėjimas, kuriame nurodoma, kada J. Lazauskas baigė Kėdainių gimanziją, kada pradėjo studijuoti universitete ir papildoma informacija apie visus egzaminus ir jų pažymius. Iš laikytųjų 18 dalykų labai gerai išlaikyta 16 (bendrinės lietuvių kalbos kursas, filosofijos įvadas, gnoseologija, ontologija, kosmologija, logika, psichologija, etika, estetika, religijos filosofija, senovės filosofijos istorija, viduramžių filosofijos istorija, graikų autoriai, lotynų autoriai, rusų kalba). Pažymys „gerai“ gautas tik iš vokiečių kalbos ir graikų kalbos.

J. Lazausko diplomo priede nenurodyti, kada kurie egzaminai išlaikyti. Greičiausiai daugelis įskaityta iš studijų iki 1929 m. pabaigos. Tokią išvadą remtų ir tas faktas, kad jo diplominis darbas „Šis tas apie pasaulėžiūros sroves ir sūkurius“ atskiru leidiniu buvo paskelbtas dar 1938 m.

Iš diplomo ir po jo duoto pažymėjimo detalesnio aprašo paaiškėja ne tik J. Lazausko gabumai, bet ir tai, kokie reikalavimai buvo keliami būsimajam filosofui iš Kauno į Vilnių atkeltame Humanitarinių mokslų fakultete. Vokiečių valdžia, matyt, dar nebuvo suspėjusi pakeisti studijų dalykų ir visos senosios fakulteto tvarkos.

J. Lazauskui pasisekė laiku gauti universiteto baigimo dokumentus. Prie diplomo duoto pažymėjimo data – 1943 m. sausio mėn. 22 d., o po trijų mėnesių okupacinė vokiečių valdžia Vilniaus universitetą uždarė.

Vokiečių valdžia įvedė griežtą tvarką: maisto produktai, muilas, rūkalai buvo parduodami tik pagal korteles. O virš Lazauskų, kaip ir viršum visos Lietuvos, kaupėsi visai niūrūs debesys – vokiečiai gaudė žydus ir grūdo į getą. J. Lazauskas gerai pažinojo žydą mokytoją R. Leviną. Šis kažkur slapstėsi, bet jo dukrelė buvo uždaryta gete. Per pažįstamą tarpininką R. Levinas paprašė, kad Lazauskai priglaustų jo dukrą. Šie neatsisakė. Atsirado žmogus, kuris maiše atnešė iš geto susirietusią mergaitę ir atgabeno pas Lazauskus. Mergaitė buvo mažai panaši į žydaitę, tad tuojau ėmė bėgioti po kiemą su Lazauskų vaikais. Kažkas vis dėlto ėmė šnekėti, kad tai žydaitė. Lazauskai suvokė, kiek rizikuoja visa jų šeima, tad žydaitę, pavadintą lietuvišku Elenos vardu, išvežė į Jurginiškių kaimą pas Lazauskienės giminaičius. Ten ji susitiko su savo tėvu ir, frontui artėjant, prasmuko į Vakarus, vėliau į JAV. Ten vėliau ji paskelbė savo gelbėjimo istoriją.

J. Lazauskas padėjo gelbėti ir gydytoją žydą Portuojų, kuriuo rūpinosi visas Aleksotas.

Išgąsdinti vakaruos griaudėjusio fronto, Lazauskai pasitraukė į tą patį Jurginiškių kaimą, kur slapstėsi ir jų auginta Elena Levinaitė-Lazauskaitė.

Atbildėjus besiskelbiančiai išvaduotoja Raudonajai Armijai, trisdešimtmečio Lazauskų sūnaus Gražvydo laukė frontas arba tremtis už nemažą postą „Litekso“ fabrike. Jam 1945 m. pavyko pabėgti į Vakarus. Vėliau atsidūrė Čikagoje. Kai po tėvo mirties praėjus 30 metų prezidentas V. Adamkus J. Lazauskui suteikė „Žūvančiųjų gelbėjimo kryžių“, apdovanojimą atsiėmė iš JAV atvykęs sūnus Gražvydas. O tuo „Kryžiumi“ apdovanoti J. Lazauską, atsidėkodama už gelbėjimą vokiečių okupacijos metais, išrūpino žydė E. Levinaitė.

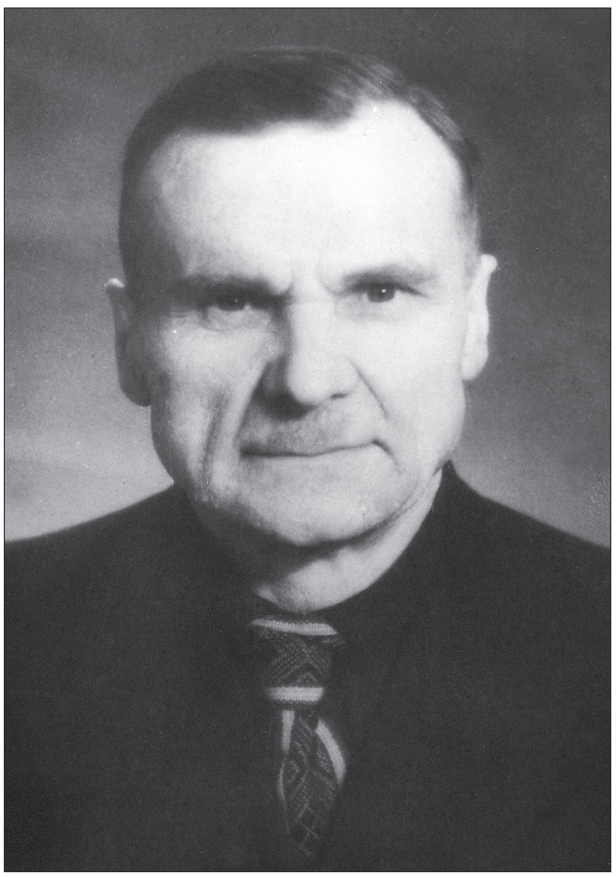

Nuotrauka iš Vito Labučio asmeninio archyvo

Juozas Lazauskas brandos amžiuje

Grįžkime į 1946 metus. Juozui Lazauskui tuomet pavyko gauti darbą valstybinės mokslinės literatūros leidykloje. Tai, matyt, daugiausiai lėmė tokia jo patirtis, kurią jis buvo sukaupęs redaguodamas V. Sezemano knygas, padėdamas kadaise „Spaudos fondo“ bendrovei – taisęs jos leidinių kalbą ir stilių. Didžiausias ir sunkiausias darbas, kurį mokslinės literatūros leidykloje gavo dirbti J. Lazauskas, – rengti ir redaguoti stambų „Lietuvių kalbos rašybos žodyną“. Kukliai redaktoriais pavadinti čia dirbo dar keletas lituanistų: K. Gasparavičius, N. Grigas, K. Ulvydas, A. Žirgulys. Tačiau atsakinguoju redaktoriumi buvo paskirtas Juozas Lazauskas.

Tame „Rašybos žodyne“ toli peršoktas jo pavadinimas: čia aptartos rašybos ir skyrybos taisyklės, kirčiavimas, žodžių, lyčių vartojimas, net ir tarmės, lietuvių pavardžių ir vietovardžių kilmė ir daryba, pateiktas atskiras tikrinių vardų žodynas. Tad iš esmės tai buvo vadinamaisiais tarybiniais metais (1948) išleistas pirmasis lietuvių kalbos vadovas. Jį tris kartus svarstė Lietuvių kalbos institute, pratarmėje stengtasi prisidengti visuotinai priimta prof. J. Žiugždos „Lietuvių kalbos gramatika“, tačiau valdžia su saugumiečių pagalba apsižiūrėjo, kad žodynas per mažai „tarybinis“. Gal užkliuvo tarmių žemėlapiai („rašybos žodyne! “), aišku, kad skolinti iš į Vakarus pasitraukusio A. Salio darbų. „Žodyno“ 20 000 egz. tiražas kaipmat dingo. O atsakingasis redaktorius Juozas Lazauskas 1949 m. buvo išgrūstas iš tos mokslo literatūros leidyklos.

Dar apie porą metų J. Lazauskui pavyko padirbėti Kauno XIV vidurinėje mokykloje, čia dėstė ne tik lietuvių kalbą, bet ir logiką, psichologiją. Jam teko nervintis, kad nepripažįstamas vokiečių okupacijos metais gautas universiteto baigimo diplomas ir darbo stažas. 1952 m. J. Lazauskas buvo išstumtas į pensiją.

Šešiasdešimtmetis J. Lazauskas ir pensininkas būdamas rankų nenuleido – ėmėsi talkinti akademikui K. Bieliukui – redagavo jo mokslinių darbų rankraščius. Be to, rašė atsiminimus. Įdomiausi iš jų jau minėti 1961 m. paskelbti atsiminimai, kaip jo lankytasi pas Joną Jablonskį.

Juozas Lazauskas mirė 1970 m. Kaune, ten ir palaidotas. Juozo ir Onos šeima išaugino 6 sūnus ir dvi dukteris, iš jų septynis ir išleido į mokslus – vieni tapo inžinieriais, kiti – agronomais.

Pažiūros, visuomeninė veikla, asmenybė

Vaikystėje bei ankstyvoje jaunystėje J. Lazauskas buvo gana religingas. Paskui nuo bažnyčios reikalų nutolo, savo straipsniuose kunigams yra pažėręs įvairių priekaištų. Gyvenimui baigiantis, vėl susitaikė su bažnyčia, mirė ir palaidotas kaip tikras katalikas.

Tiesiogiai dalyvauti politikoje J. Lazauskas vengė, tačiau jo visuomeninė veikla buvo daugiašakė. Antai, dar dirbdamas Kėdainiuose, skaitė paskaitų šauliams pavergto Vilniaus klausimu. 1928 m. A. Smetona jį apdovanojo „Lietuvos Nepriklausomybės 10 metų jubiliejaus medaliu“.

Tarpukario Lietuvos metais J. Lazauskas aktyviai dalyvavo mokytojų profesinės organizacijos veikloje. Jo 1933–1934 m. redaguotas žurnalas „Mokykla ir gyvenimas“ buvo minėtos organizacjos leidinys.

Daugiausiai J. Lazauskas laikėsi valstiečių liaudininkų pažiūrų. 1932 ir 1934 m. išspausdino atskirą knygelę „Principinės liaudininkų idėjos“.

Pasinėręs į lituanistikos darbus J. Lazauskas įstojo į Lietuvos kalbos draugiją ir keletą metų bendradarbiavo su „Gimtąja kalba“.

J. Lazausko sūnus Jonas Algirdas atsiminimuose (rankraščiai) rašo, kad tėvas nuo mažens mėgo knygas, joms negailėjęs pinigų, parsisiųsdavęs jų net iš užsienio. Knygomis buvę užversti visi jų namai. „Spaudos fondo“ bendradarbiai jį vadinę knygų „alkoholiku“.

Pasitraukdami į Vakarus, bičiuliai jam palikdavę saugoti savo knygas. Kalbininkas Petras Jonikas jam palikęs Mejerio enciklopediją. Senatvėje pats J. Lazauskas savo knygas dovanojo kitiems. Lietuvių kalbos institutui jis padovanojęs keletą gramatikų, Vydūno raštus su autografais – Kauno literatūros muziejui. Vilniaus universiteto filosofė K. Rickevičiūtė išsivežusi apie 1 200 filosofijos knygų. Sūnui Jonui atitekę matematikos knygos ir enciklopedijos.

J. Lazauskas buvo atjautos žmogus. Minėti atvejai, kai jis okupacijos metais padėjo gelbėti žydus, nėra vieninteliai. Nemaža jis turėjęs ir gerų bičiulių.

Labai branginęs J. Lazauskas ir savo tėviškę Daukšius. Čia buvo atsivežęs ir profesorių Tadą Ivanauską, kai šis domėjosi Žuvinto paukščiais. Parvykęs į Daukšius, mėgdavo aplankyti jos apylinkes, pasėdėti kur nors ant Radutinės kalnelio. Vis būdavo tylus, susimąstęs. O kas myli savo tėviškę, gimtinę, tas niekuomet nepamirš ir savo Tėvynės.

P. S. Ankstesniame „Mokslo Lietuvos“ numeryje (Nr. 21) išspausdinta Daukšių pradžios mokyklos nuotrauka – reikėtų nurodyti, kad joje mokėsi ne tik Juozas Lazauskas, bet ir vysk. Vincentas Brizgys, akad. Juozas Žiugžda... ir straipsnio autorius. Mokykla , išstovėjusi beveik 100 metų, buvo nugriauta apie 1980 m.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

2011 m. „Mokslo Lietuvos“ projektą „Mokslui, visuomenei ir kultūrai“ remia Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas.

MENAI

LIETUVIŠKI KRYŽIAI, ANDORA IR PASAULIS

Atkelta iš **1 p.**

Argentinoje, nepamiršo Estijos, Latvijos ir Lietuvos kolegų.

Kokios susilaukė reakcijos? Gan netikėtos, nors kita vertus, tuos dailininkus galima suprasti. Kai kurie į sumanymą žiūrėjo ne visai patikliai, daugumai tai buvo visai netikėta ir atrodė labai sunki užduotis: ką čia labai įdomaus ir gilaus gali perteikti tapydamas kryžių? Vis dėlto iššūkis buvo priimtas.

Būsimoje parodoje kiekvienai užsienio šaliai turėjo atstovauti trys dailininkai, kiekvienas iš jų pateikė po tris kūrinius. Išimtis buvo Andora, kurios projekte dalyvavo gerokai daugiau menininkų. Geriausi panorusių projekte dalyvauti dailininkų darbai buvo eksponuoti Andoroje, o 2011 m. liepos 19-ąją buvo pristatyti publikai Vilniuje – Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos galerijoje Šv. Jonų gatvėje. Vėliau paroda iškeliavo į Latviją ir Estiją.

Suprantama, kad tokia Andoros menininko iniciatyva ir įvairių kraštų dailininkai negalėjo palikti mūsų abejingų. Po parodos atidarymo, kai lankytojai išsiskirstė, o kantriausieji dar siurbčiojo raudoną vyną, tiesiog būtiną tokiu atveju, pasinaudojome proga pakalbinti parodos iniciatorių ir dalyvį **Faustą Kampamą**, nedidelės valstybės Pirėnų pusiasalyje tarp Prancūzijos ir Ispanijos atstovą. Su svečiu katalonų kalba bendrauti padėjo dailininkė Elvyra Katalina Kriaučiūnaitė.

Kas sieja lietuvius ir katalonus

Mokslo Lietuva. *Gerbiamasis Faustai Kampama, pradėkime nuo šalies, iš kurios atvykote. Lietuviai mėgsta keliauti, tačiau Andora jų kelių maršrutuose dar nėra labai populiari.*

Faustas Kampama. Andora yra katalikiška šalis, ir nors vadinama kunigaikštyste, bet jokių kunigaikščių ar karalių šalyje nėra. Valdymo forma – parlamentinė demokratija, bet parlamentui tenka savo nuomonę derinti su Prancūzija ir Vatikanu. Būdama nepriklausoma valstybė, Jungtinių Tautų narė, Andora pagal tradiciją vis dar tebėra Prancūzijos protektoratas, bet tai veikiau duoklė tradicijoms. Vis dėlto svarbiausi valstybės sprendimai priimami, atsižvelgiant į Prancūzijos prezidento ir Vatikano poziciją.

Šiaip Andorą pavadinčiau fiskaliniu rojumi, kuriame mokesčius galima tvarkytis savarankiškai. Kaip tai įmanoma? Įsivaizduokime greitpuodį su aukštu garo spaudimu. Tai štai Andoros gyventojai jaučiasi galį atidaryti sklendę ir nuleisti garą, jeigu susidaro per didelis slėgis.

Europoje nemažai mažų valstybių: San Marinas, Monakas, Liuksemburgas, Lichtenšteinas, viena iš jų – Andora. Mūsų valstybės plotas – 468 km^2, kuris administraciškai suskirstytas į septynias parapijas. Valstybės sostinė – Andora (Andora da Velja). Šalyje gyvena 80 tūkst. gyventojų, turime tris upes ir 68 viršukalnes. Užtat Madriu-Perafita-Claror slėnis dėl nepaprasto grožio įtrauktas į UNESCO paveldo sąrašą. Valstybinė kalba – katalonų. Šalyje gyvena 43 proc. ispanų, o etniniams katalonams priskiriami andoriečiai sudaro 33 proc. gyventojų.

Andora – tai valstybė, kuri pasaulyje labiausiai „prisodrinta“ romaninės architektūros paminklų. Žiemą kalnuose iškrinta daug sniego, todėl kasmet Andorą aplanko apie 10 mln. žiemos sporto mėgėjų. Turizmas teikia 80 proc. valstybės pajamų.

ML. *Koks ryšys sieja Andorą ir Kataloniją? Juk trečdalis Andoros gyventojų kalba katalonų kalba.*

Faustas Kampama. Aš taip pat esu katalonas, bet gyvenu Andoroje. Turiu ir Ispanijos pilietybę, kurios neprarandu gyvendamas kitoje šalyje. Katalonai Ispanijoje siekia iškovoti nepriklausomybę, panašiai kaip to siekė Lietuva, Latvija ir Estija, bandydamos išsiveržti iš SSRS. Katalonai labai gerai suprato tuos Baltijos tautų siekius, kai kurie dėvėjo marškinėlius su užrašu „Aš noriu būti lietuvis“.

Ką reiškia vaiko nupieštas kryžius

ML. *Lietuviai ir katalonai vieni kitus visada supras, nes esame šiek tiek panašaus istorinio likimo tautos. Bet pasisukime veidu į kryžius. Lietuviai nuo seno juos mėgsta dekoruoti, tose puošmenose atsispindi labai archaiški, gamtameldiškos tikybos elementai ir simboliai. O koks Andoros gyventojų santykis su kryžiumi, ar juose yra vietos puošybai?*

Faustas Kampama. Andoroje paplitę romaninio tipo kryžiai yra labai paprasti, be didesnio įmantrumo. Mat katalonų žemės kadais buvo atitekusios Romos imperijai. Tačiau šioje parodoje siekėme kryžių perteikti kaip ikonografijos objektą, labai daugiaprasmį. Todėl eksponuojamuose dailininkų kūriniuose galime išvysti didelę tų kryžių vaizdavimo įvairovę: kryžių kaip kelių sankryžą, kurią galima suvokti kaip abejonę, gyvenimo kelio paiešką ir pan. Išvysime raudoną kryžių, kuris parodos lankytojams taip pat sukels įvairias asociacijas.

Ispanų dailininko Marquez Garcia paveiksle kryžiaus tema traktuojama gan neįprastai

Kryžius kaip ženklas, simbolis egzistavo ir pagoniškose ar krikščionybei svetimose kultūrose. Antai iš Mesopotamijos mūsų laikus pasiekusioje abėcėlėje galima išvysti kryžiaus ženklą, kuris reiškė dangų. Taigi tų ženklų prasmės gali būti labai įvairios.

Pastebėta, kad vaikai piešdami pirmiausia sąmoningai vaizduoja kryžių. Piešti apskritimą yra paprasčiau, ir tą vaikas padaro nesąmoningai vienu rankos judesiu. O piešti kryžių, vadinasi, atitraukti ranką ir sąmoningai siekti perteikti būtent kryžiaus formą. Tai pirmoji vaiko „mokslinio“ pažinimo sėkmė.

Kryžius – tai ir abejonė, kryžkelė, pasirinkimas

ML. *Pone Faustai, lankydamas Lietuvoje Kryžių kalną pasijutote tikrame lietuviškų kryžių „miške“. Kaip žodžiais išreikštumėte savo patirtąjį įspūdį, kai išvydote Kryžių kalną?*

Faustas Kampama. Turiu pasakyti, kad esu labai tikintis ir gerbiu kitų žmonių tikėjimą. Kryžių kalne patyriau kelis didelius įspūdžius.

Kai pirmą kartą atvykau į Lietuvą (dabar lankausi trečią kartą), sužinojau Kryžiaus kalno atsiradimo istoriją: ten nuo seno buvo statomi kryžiai, o Lietuvą carų laikais užėmę rusai ir XX a. atėję bolševikai tuos kryžius vertė, bet vietiniai žmonės juos vėl ir vėl iš naujo pastatydavo. Man padarė didžiulį įspūdį, kad Lietuva, tiek kentėjusi, nepasidavė ir išliko giliai tikinčių žmonių kraštas. Lietuviai parodė, kad net ir priespaudoje galima neprarasti savo tikėjimo ir tautinio orumo.

Gedimino Žemlicko nuotraukos

Po parodos atidarymo Lietuvos Nacionalinės UNESCO komisijos galerijoje: dailininkė Ramunė Vėliuvienė, Andoros dailininkas ir parodos iniciatorius Faustas Kampama, tuo metu Lietuvos Nacionalinės UNESCO komisijos kultūros programoms vadovavusi Lauksmina Kriščiūnaitė, dailininkė Elvyra Katalina Kriaučiūnaitė ir akvarelininkė Saulė Urbanavičiūtė

MENAI

ML. *Kokio rezultato siekėte, bandydamas sutelkti įvairių kraštų, skirtingų žemynų ir kultūrų dailininkus, kviesdamas interpretuoti savo kūriniuose kryžiaus temą? Ar pasiteisino Jūsų viltys? Juk prieš imdamasis šio projekto tam tikrą viziją jau turėjote?*

Faustas Kampama. Net ir meniškai visai neišpruseęs žmogus, į rankas paėmęs du pagalius, visai nesunkiai iš jų sudės kryžiaus ženklą. Lyg ir labai paprasta geometrinė figūra, bet joje glūdi tikėjimo akto prasmė. Kai kviečiau dalyvauti šioje parodoje dailininkus, tai visi sakė: „Bet juk tai labai sunku“. Ir išties tai gan sudėtinga užduotis, nes maža nupiešti vieną ar kelis kryžius, reikia išreikšti savo santykį su kryžiumi. Kryžius – tai ir abejonė, ir kryžkelė, ir pasirinkimas. Yra keturios pasaulio šalys: viena nuo Dievo ir dangaus, o tavo pasirinkimas ir yra tavo kelias. Į kryžiaus temą galima juk ir plačiau žvelgti.

ML. *Nuo ko pradėjote savo sumanymą įgyvendinti?*

Faustas Kampama. Pirmiausia kreipiausi į Andoros nacionalinės UNESCO komisiją, kad man padėtų užmegzti ryšius su Lietuva, Latvija ir Estija. Esu dėkingas Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos kultūros programų vadovei Lauksminai Kriščiūnaitei, kad mūsų pasiūlymą priėmė, nors tikriausiai lietuviams kilo ir nemažai abejonių. Žinau, koks svarbus simbolis lietuviams yra kryžius, kokias gilias tradicijas turi kryždirbystė, o jie juk nematė nei mūsų darbų, nei buvo susipažinę su mūsų sumanymu. Baimintasi, kad vaizduotės polėkiui valią davę dailininkai pradės elgtis su kryžiaus tema nepagarbiai, ne taip, kaip mūsų sumanyta.

Taigi ši paroda visiems kėlė gerai suprantamą nerimą. Kai kreipiausi į dailininkus, jie visi sakė, kad tai labai sunki užduotis. Tą patį ir aš jiems sakiau, nebandžiau raminti. O juk, atrodytų, toks paprastas dalykas – kryžius. Iš pradžių pati ši tema kai kam atrodė kaip tabu, kurį pažeidžiau, kolegos net sakė, kad esu išprotėjęs. Tačiau man pavyko, kad ir iš Vilniuje eksponuojamų darbų matyti, menininkai šios temos ėmėsi su didele pagarba ir atsakomybe.

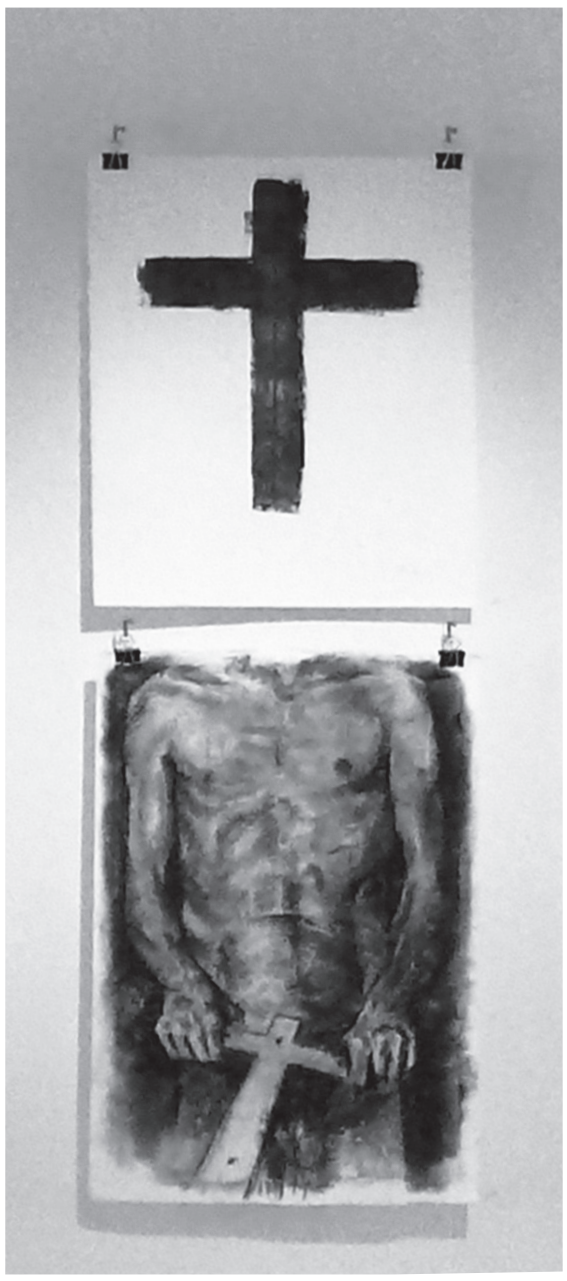

Kai kurių parodoje dalyvavusių dailininkų Vilniuje eksponuoti darbai

iš jų – Francisko Sančes (Francisco Sánchez) yra garsus menininkas, kaip tik atstovauja Andoros menui Venecijos bienalėje.

Iš Lietuvos parodoje dalyvavo dailininkės Ieva Skauronė, Edita Matulionytė ir mums kalbėtis padedanti Elvyra Katalina Kriaučiūnaitė.

ML. *Kaip šią parodą vertino Andoros publika, menininkai, taip pat ir dvasininkai? Klausiu ir todėl, kad ispanų dailininko Marquez Garcia paveiksle šalia stilizuoto kryžiaus matome nuogos moters siluetą, o davatkiškam vertintojui tai jau gali atrodyti nepriimtina. Kiek žinau, Andora yra griežtų krikščioniškų pažiūrų šalis.*

Lietuvos Nacionalinės UNESCO komisijos parodų salėje

Paroda tapo iššūkiu ir išbandymu

ML. *Ką iš Andoros dailininkų kvietėte prisidėti prie projekto?*

Faustas Kampama. Pasiūliau dalyvauti sau artimos aplinkos dailininkus, o jie yra patys geriausi. Vienas

Pirmą parodą surengiau 2010 m. prieš Kalėdas savo galerijoje Andoroje. Ši ekspozicija dar nebuvo galutinė, todėl parodėme ir originalių romaninių kryžių, taip pat vietinių senų medinių kryžių – tuos eksponatus parodai gavome iš muziejaus.

Faustas Kampama. Mūsų parodą priėmė labai gerai. Žiūrėjo ir Andoros dvasininkai, kurie pirmiausia ieškojo prasmės, išreikštos konkrečios minties.

ML. *Ar nekilo kai kuriems dailininkams noras nukrypti nuo lotyniško ar graikiško kryžiaus ir pakeliauti senose civilizacijose ir kultūrose naudotų kryžiaus ženklų prasmėse?*

Faustas Kampama. Man didelį įspūdį padarė knyga apie lietuviškus kryžius, joje pateikta didžiulė tų kryžių įvairovė. Štai kad ir šis mūsų pokalbis: kalbame jau ilgokai, bet kryžius nagrinėjame juk daugiau kaip kultūros objektą, ne vien kaip religinį simbolį. Išties tai labai daugiaprasmis objektas, kuris sunkiai išsemiamas. Krikščionybė įsisavino kai kuriuos seniausius žmonijos simbolius ir net tradicijas. Dar prieš krikščionybę kryžius buvo suvoktas kaip kančios simbolis. Kad ir nukryžiavimo aktas: juk ir prieš Kristų šis kankinimo būdas buvo naudojamas nusikaltėliams bausti.

ML. *O Jums pačiam, Jūsų kūrybai kokį poveikį padarė prisilietimas prie šio gan neįprasto kūrybos objekto – kryžiaus?*

Faustas Kampama. Pirmiausia, man pačiam ši paroda buvo iššūkis ir išbandymas, nes nežinojau, kokia bus kitų žmonių reakcija. Daug studijavau ir atradau sau kai kurių naujų dalykų, kad ir minėta mesopotamiška kryžiaus formos raidė, reiškianti dangų. Man kryžiaus tema tapo labai brangi. Rumunijoje pirkau kryžių, padarytą iš šiaudų, taip pat ir Palangoje įsigijau originalų kryžių. Kadangi esu ir skulptorius, tai padariau kryžių, kurį esu numatęs pastatyti Kryžių kalne.

Metaforiškas kelionių kryžius

ML. *Dalis šios parodos bus eksponuojama Latvijoje ir Estijoje.(Priminsime skaitytojams, kad šis pokalbis vyko praėjusią vasarą, tad minėtos parodos jau įvyko. – G. Z. pastaba). Kiek esate susipažinęs su latvių ir estų protestantiškuoju tikėjimu, tų tautų tikinčiųjų santykiu su kryžiumi?*

Faustas Kampama. Apie Baltijos kraštus pirmiausia sužinojau vaikystėje, kai tyrinėjau savo senelio žemėlapį, žinojau apie tuos kraštus ir jų sostines. Man buvo įdomu ir keista, kad žemėlapyje raudonai nudažytoje toje didžiulėje valstybėje buvo tiek daug respublikų su sostinėmis. Vaikiškai tikėjau, kad kada nors tuose kraštuose pabuvosiu. Išsipildė. Taigi dabar po parodos Vilniuje visai nesibaiminsiu važiuoti į Estiją ir Latviją.

ML. *Kryžius ir toliau tarsi vestų Jus po platųjį pasaulį.*

Faustas Kampama. Pasakysiu ir daugiau. 2004 m. man teko organizuoti geriausio katalonų poeto, vieno iš svarbiausių XIX–XX a. katalonų Atgimimo veikėjų Chasinto Verdagero (Jacint Verdaguer i Santaló, 1845–1902) minėjimą Andoroje. Visose šalyse, kur yra kalbančiųjų katalonų kalba – Pietų Prancūzijoje, Ispanijoje, Andoroje ir kai kuriose kitose, vyko poeto atminimui skirti renginiai. Buvo skaitomi jo eilėraščiai, bet tada į jo poeziją didesnio dėmesio neatkreipiau, nes gilinausi į jo kelionių knygas. Tų kelionių jo gyvenime buvo daug, nes poetas buvo laivų įgulų kunigas. Atradau tokį Chasinto Verdagero pasakymą: savo kelionių po pasaulį maršrutą jis galėtų išbraižyti kaip metaforišką, įsivaizduojamą kryžių. Susidomėjau jo kelionių maršrutu, tarp daugybės aplankytų miestų ir vietovių aptikau ir vieną man ligi tol negirdėtą miestą – Kowno. Nieko nežinojau apie tokį miestą, net kurioje šalyje jis yra.

Ir štai Rumunijoje susipažinau su mergina iš Kauno, atsirado galimybė apsilankyti Kaune, bet man net į galvą nešovė, kad tai tas pats miestas, kuris carizmo laikais buvo vadinamas Kowno (Ковно). Žinojau, kad 1884 m. Chasintas Verdageras keliavo į Prancūziją, Vokietiją ir Rusiją, matyt, tos kelionės metu buvojo Lietuvoje, jo kelionių maršrute atsirado ir Kaunas. Buvo netikėtas ir man labai įdomus atradimas. Tokie atsitiktinumai, o kitaip juk nepavadinsi, kartais veda įdomiais keliais. Kas gali pasakyti: atsitiktinumas ar dėsningumas, kad katalonų poetas atvyko į Kauną, ir šis miestas pateko į jo metaforišką kryžiaus pavidalo kelionių maršrutą.

Tada ir pagalvojau, kad tą poeto Chasinto Verdagero kelionių maršruto „kryžių“ aš ir turiu nubraižyti. Kilo mintis to metaforiško kryžiaus kryžmų galus pažymėti akmeniniais ženklais tuose kraštuose, kuriuose likimas lėmė lankytis mūsų poetui, o centrinis kryžiaus akmuo turi būti Andoroje – jis jau ten ir stovi, nuo to akmens mes ir pradėjome žymėti poeto kelionių maršruto tolimiausius taškus. Tai lyg savotiškas Rozetės akmens analogas. Jeigu iš Rozetės akmenyje iškaltų hieroglifų prancūzų kalbininkui Žanui Fransua Šampoljonui pavyko išskaityti senovės Egipto hieroglifų prasmę, tai Chasintui Verdagerui Andoroje pastatytame akmenyje galima rasti visų poeto gyvenimo kelionių maršrutą.

Sieksime ir kituose žemynuose pastatyti po akmenį, kuris žymėtų mūsų poeto toliausius pasiektus taškus – Kuba, Alžyras, Peterburgas, Palestina, o Lietuva bus pažymėta ir kaip geografinis Europos centras. Dabar svarbiausia, kad gautume leidimus įvairiuose kraštuose tuos akmenis pastatyti.

ML. *Vadinasi, kryžiaus kelias po platųjį pasaulį tęsiasi. Gràcies, gerbiamasis Faustai Kampama, už Jūsų kūrybines iniciatyvas ir už šį pašnekesį.*

Gediminas Zemlickas

BALTŲ ŽEMĖS

Rytų Prūsija be legendų

Pabaiga, pradžia 2011 m. Nr. 21

Dr. Algirdas MATULEVIČIUS
Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro vyresnysis mokslinis redaktorius

Įdomus ir aktualus buvo Thoralfo Platho iš Meklenburgo (dabar gyvena Kaliningrade – jo žmona rusė, gidė kaliningradietė) pranešimas apie Karaliaučių ir dabartinį Kaliningradą. 1995 metais su humanitarine pagalba atvykęs į šį miestą, jame ir pasiliko. Pasak pranešėjo, Kaliningrado srityje gyvena apie 970 000, pačiame mieste apie 460 000 žmonių. Agresyvią politiką taiko Stačiatikių bažnyčia. Čia šio rašinio autoriaus intarpas. Pvz., visai neseniai srities inteligentija, demokratinė visuomenės dalis ir Lietuvos visuomenė, valdžios institucijos nuo Stačiatikių bažnyčios kėslų pasisavinti gynė lietuvių poeto, evangelikų kunigo Kristijono Donelaičio Tolminkiemyje memoralinį muziejų-kompleksą. Bažnyčia atstatyta, suremontuota klebonija, kiti objektai, sutvarkyta aplinka Lietuvos lėšomis ir lietuvių architektų, kitų specialistų, gausių talkininkų pastangomis. Daug darbo įdėta bažnyčios pastate ir klebonijoje įrengiant memorialinį muziejų. Sveiku protu sunkiai suvokiamas noras „pasiimti gatavą“, ne savo ir kitos paskirties objektą. Pažintį su miestu ir sritimi žurnalistas T. Plathas pradėjo ne nuo knygų, filmų, o tiesiogiai į Kaliningradą atvykęs kaip Vokietijos spaudos reporteris. Šypseną sukėlė išvystas šūkis „Krizė praėjo!“ Anot jo, steigiasi bendros rusų–vokiečių ir kitų firmos, mieste daug statoma. Dideliems projektams įgyvendinti daug lėšų skiria Maskva. Tačiau tvyro įtampa tarp srities ir metropolijos. Kaliningrade įvyko didžiulė gyventojų demonstracija. Visai nepagrįsta atominės elektrinės prie Nemuno, Ragainės rajone, statyba: elektros energijos netrūksta, atominė elektrinė galėtų aprūpinti daugiau kaip 20 tokių sričių kaip Kaliningrado. Kur dėti tokį perteklių? Kaliningrade planuojama statyti didelį uostą, bet iš kur atsiras gausybė prekių ir į kur jos bus plukdomos? Srities gubernatorius G. Bossas buvo Maskvos statytinis. Dabartinis gubernatorius A. Cukanovas – savas žmogus, buvęs Gusevo (Gumbinės) meras, čia gimęs. Daugiau dėmesio skiria ūkiui. Srityje praraja tarp miesto ir kaimo. Kalbama, kad žemės ūkį gal galėtų pakelti atvežti baltarusių kaimiečiai. Neturima tinkamos žemės ūkio politikos. Kaliningrado komunalinis ūkis pasenęs, likęs dar iš vokiečių laikų. Miesto centre daug tuštumos. Architektai ketina atstatyti senuosius pastatus. Tačiau atstatytoji Karaliaučiaus katedra (XIV a. pradžia) dar netapo katalikų bažnyčia; Vokiečių ordinui valdant Prūsiją (XIII a.–1525 m.) oficiali religija buvo katalikybė, jam žlugus pirmasis Prūsijos kunigaikštis gediminaitis Albrechtas Brandenburgietis oficialia valstybine religija paskelbė liuteronybę, gyventojų (ir Mažosios Lietuvos) dauguma tapo evangelikais liuteronais, mažuma – evangelikais reformatais. Anot T. Platho, reikia išsaugoti kas dar liko iš senovės. Atstatyti įspūdingą Karaliaučiaus pilį yra sudėtingas, daug lėšų kainuojantis projektas. Kaip reta Rusijos Federacijoje, Kaliningrade tebestovi sovietinių laikų stabai – Kalinino, Lenino paminklai, ekskursijos vedamos nuo vienos skulptūros prie kitos, – ir beveik viskas. Priegliaus pakrantėje tebestovi sovietinis povandeninis laivas (vadas Marinesko), kurio torpedos nuskandino didžiulį vokiečių keleivinį laivą „Gustloff“, kuriuo 1945 metų sausį „Baltija“ į Vokietiją plaukė ir nuskendo keletas tūkstančių (iki 9 000?) pabėgėlių rytprūsiečių. T. Plathas, trokštantis gyventi tik prie jūros arba Riugeno saloje Baltijoje, tiki, kad kada

Nuotrauka iš Mažosios Lietuvos enciklopedijos archyvo

Žurnalistė, publicistė, leidėja grafaitė Marion Dönhoff

nors miestui bus grąžintas Kionigsbergo vardas, o Kantogradas, įžymaus filosofo karaliaučiškio Kanto vardas, netinka, nes dirbtinis, ne istorinis. Šis klausimas politizuotas, o tai blogai. Gyventojai reikalauja referendumo. Kaliningrado sritis yra vienintelė iš Rusijos Federacijos gubernijų, turinti įvairių kontaktų su Vokietija, Lenkija, Lietuva, Skandinavijos šalimis. Tik valdžiai reiktų daugiau rūpintis gyventojų gerbūviu, o ne grandioziniais bereikalingais projektais. Kaliningradiečiai vartoja ir lietuviškus, lenkiškus, vokiškus produktus.

Kalbant apie Karaliaučių, noriu visuomenę informuoti, kad 2010 metais Vilniuje išleistas geros poligrafinės kokybės, didelio formato kaliningradiečio Vladimiro Voronovo fotoalbumas apie senąjį Karaliaučių ir dabartinį Kaliningradą „Königsberg–Kaliningrad: Dva vzgliada v istoriju“ (Kenigsbergas–Kaliningradas: Du požiūriai į istoriją), knygos apačioj antraštė vokiečių kalba „Zwei Blicke in die Geschichte“ (Du požiūrai į istoriją). Gausybė miesto iliustracijų (parašai po jomis rusų, vokiečių ir anglų kalbomis), pastatų vaizdų nuo statytų XIII a. II pusėje iki mūsų laikų: bažnyčios, pilis, Albertinos universitetas (įkurtas 1544 m.) ir kitos aukštosios, vidurinės, profesinės mokyklos, valdžios įstaigos, pramonės ir prekybos rūmai, kariniai objektai, keletas miesto vartų, fortų ir kita. Prieškarinės nuotraukos juodai baltos, pokarinės ir po 1991 m. – spalvotos. Šią labai vertingą knygą į Sankelmarko akademiją atvežė Evangelikų bažnyčios Kaliningrade ekskursijų vadovas Valdemaras Bissas (*Biss*). Miesto kultūros paveldo išsaugojimu ir įamžinimu, konservavimu bei restauravimu (kai kurių objektų netgi atstatymu) rūpinasi ir daugiau Kaliningrado intelektualų, senovinio miesto patriotų. Sektinas pavyzdys! Bet kaip suprasti, kad Stačiatikių bažnyčiai srityje Rusijos valdžia atiduoda ne tik buvusias evangelikų bažnyčias (tai gerai), bet ir Vokiečių ordino pilis (pvz., Įsruties, vokiškai *Insterburg*, pilis dabartiniame Černiachovske).

Apie rytprūsiečių paveldą šiandieniniame Kaliningrade ir pasakojo kaliningradietė germanistė Svetlana Kolbaniova. Jos seneliai atvyko iš Rusijos, 1946 m. apsigyveno Kuršmarių pietiniame krante, Labguvoje (*Labiau*; nuo 1946 m. *Polessk*). Kol sovietinė valdžia neišvarė likusių vokiečių į Rytų Vokietiją, vokiečių ir rusų vaikai žaidė kartu. Baigusi Kaliningrado Kanto universitetą, ji 2 metus gyvendama svetingoje vokiečių šeimoje Dortmunde gilino vokiečių kalbos žinias. Dirba Kaliningrado televizijoje, teikia informaciją vokiečių žurnalui „Der Spiegel“ (Veidrodis). S. Kolbaniova papasakojo, kaip Kaliningrado (priminė, kad seniau lenkiškai miestas vadintas ir tebevadinamas *Królewiec*, lietuviškai – Karaliaučius) inteligentai gynė per karą apgriautą įspūdingą Karaliaučiaus pilį nuo visiško sunaikinimo (baigta griauti 1968 m.). Miesto vykdomojo komiteto pirmininkas Karpenko už tai buvo ištremtas į Kazachstaną; grįžo tik po 20 metų. Dabartinis kaliningradiečių jaunimas „nebijo“, „nevengia“, o domisi vokiškojo krašto praeitimi. Vyksta diskusijos, ar reikia atstatyti pilį. Atstatytuose Friedlando vartuose įrengtas Fortifikacijos muziejus, 2005 m., minint Karaliaučiaus 750 metų jubiliejų, restauruoti Karališkieji vartai (Lietuvių pylimo, *Litauisches Wall; Litovskij val* gatvėje), Friedrichsburgo tvirtovės vartai. Įrengti nedideli muziejai atstatytoje Karaliaučiaus katedroje (I. Kanto ir miesto muziejus), Įsruties pilies griuvėsiuose, buvusiame pasaulyje pagarsėjusio Trakėnų (*Trakehnen; Jasnaja Poliana*) žirgyno (įkurtas 1732 m. Prūsijos karaliaus Friedricho Wilhelmo I paliepimu) administraciniame pastate, Tilžėje (*Tilsit; Sovietsk*) miesto muziejėlis. Deja, nuo 1989 metų lietuviai, Lietuva rūpinasi, Vydūno draugija kovoja, kad Sovietske (Tilžėje) būtų įrengtas Vydūno memorialinis muziejus, kuriame iki karo pabaigos gyveno ir kūrė europinio masto genialusis Vydūnas. Iki šiol neįkurtas.

Aktuali tema – Žalgirio (*Grünwald*) mūšis (1410 m.), kurio 600-osios metinės 2010 metais paminėtos Lietuvoje, Lenkijoje, be abejo, ir pačiame mūšio lauke. Dr. Januszas Trupinda iš Gdansko papasakojo, kaip mūšis vertintas komunistinėje Lenkijoje ir kaip vertinamas šiandieninėje. Jis dirbo Vokiečių ordino sostinės Prūsijoje Marienburgo (lenkiškai *Malbork*) pilies muziejuje, dabar dirba Gdansko muziejuje. Ekrane rodomas didingas paminklas (autorius lietuvių architektas vilnietis Antanas Vivulskis) Krokuvoje, pastatytas 1910 metais minint Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (lietuvių) ir Lenkijos kariuomenės pergalės prieš Vokiečių ordino riterius 500-ąsias metines (1410–1910). 1939 metais Krokuvą okupavę naciai paminklą nugriovė, po karo lenkai atstatė. 1960 metais paminklas pastatytas Žalgirio mūšio lauke, kalvos viršūnėje; šalia mūšio maketas, muziejus. Vad. socialistinės Lenkijos laikais dalyvaudavo dešimtys tūkstančių žmonių priešaky su Lenkijos jungtinės darbininkų partijos I sekretoriumi Władysławu Gomułka. Anot J. Trupindos, tai tapdavo politine manifestacija. Panašiai pergalė minima ir šiandieninėje demokratinėje Lenkijoje. Nepasikeitė ir mąstysena: lenkai, lietuviai – „geriečiai“, ordino kariai – „blogiečiai“. 2010 metais minint 600-ąsias mūšio metines dalyvavo veikiausiai ne vienas šimtas tūkstančių žiūrovų (šio rašinio autorius matė savo akimis). Seminaro Sankelmarko akademijoje dalyviams parodytas dokumentinis filmas, kuriame inscenizuotas mūšis: lietuviai, lenkai, rusai, čekai, totoriai narsiai kaunasi su kryžiuočiais. Čia pridursiu, kad kovoti net pavėsyje esant iki 40° C karščio buvo sunkiau nei su priešu. Matome geros nuotaikos Lietuvos ir Lenkijos prezidentus Dalią Grybauskaitę ir Bronisławą Komarowskį, suprantama, ir Lenkijos Katalikų bažnyčios hierarchus.

Dr. Stephanie Zloch (Clocha) iš Braunšveigo (dirba G. Eckerto Tarptautiniame institute) pasidalijo mintimis apie tai, kaip vokiečių, lenkų, lietuvių ir rusų mokiniai mokomi, kas rašoma vadovėliuose apie Rytų Prūsiją. Nuo XX a. 8 dešimtmečio VFR pradėjus vykdyti „Naująją Rytų politiką“, daryti reformas, kilo regioninės istorijos krizė, Rytų Prūsiją imta traktuoti kaip „prarastą kraštą“, o Lenkijoje vadinamas „atgautu kraštu“ (gavo apie 2/3 Rytų Prūsijos). Lietuvoje nuo 1990 metų dar labiau pabrėžiama, kad Prūsijos šiaurinė dalis yra lietuvių etninės žemės, iškeliamas Lietuvos didžiojo kunigaikščio kaip genialaus karvedžio Vytauto vaidmuo Žalgirio mūšyje. SSRS iki 1991 metų Karaliaučiaus kraštas buvo sritimi be istorijos, žemė, kurioje esą pašalinta grėsmė kaimynams. Rusijoje nuo XX a. 10 dešimtmečio pabrėžiamas *Kenigsbergo šturmas*. VFR daugiau dėmesio skiriama išvarytiesiems (išvietintiems) iš Rytų Prūsijos gyventojams. Lenkijos mokyklų vadovėliuose daugiausia dėmesio skiriama praeičiai, jos sritims Mozūrijai, Varmijai, reformacijai, kontrreformacijai, apskritai religijai, Lenkijos reikšmei šiame krašte. Rusijos mokyklų vadovėliuose R. Prūsija buvo pateikiama kaip junkerių, tai yra stambiųjų dvarininkų, kraštas, skleidžiami mitai, pabrėžtas rusų indėlis į regiono istoriją (Rusijos caro Petro I lankymasis Karaliaučiuje, pervertintas trijų Smolensko pulkų vaidmuo Žalgirio mūšyje, Rusijos įvykdytą Prūsijos okupaciją per Septynerių metų karą (1756–1763; tuomet Tolminkiemio kunigas Kristijonas Donelaitis kurį laiką pamaldas parapijiečiams laikė Romintos girioje). Tiesa, šiandien mitų mažėja. Lietuvos mokyklų vadovėliuose pabrėžiamas baltų lietuvių indėlis Mažojoje Lietuvoje ir paneigiamas rusų buvimas Karaliaučiaus krašte iki 1946 metų. S. Zlocha informavo, kad rengiama Lenkų–vokiečių regioninė parankinė knyga (žinynas). Jos išvada: nuo XX a. 10 dešimtmečio Lenkijoje, Lietuvoje ir Rusijoje susidariusi Rytų Prūsijos istorijos didaktikos krizė. Apskritai, mokyklų vadovėliuose Prūsijos, Rytų Prūsijos tema jau nebėra tabu, bet nušviečiama dar nepakankamai.

Seminaras baigėsi Januszo Tycnerio iš Varšuvos pranešimu apie sudėtingą, tragišką ir kartu kūrybingą drąsios grafaitės dvarininkės Marion Dönhoff (Denhof; 1909–2002) ir jos šeimos gyvenimą. Gimė Friedrichsteino dvare (17 km į rytus nuo Karaliaučiaus, Priegliaus upės kairiajame krante; dabar rusiškai *Kamenka*). Mažosios Lietuvos tyrėjo, įžymaus architektūrologo dr. Martyno Purvino duomenimis, iki XVII a. pradžios gyvenvietė vadinosi lietuviškai – Kėkštainiai. 1714 metais pastatyti puošnūs rūmai su parku ir dideliu tvenkiniu, veikė malūnas, elektrinė. Po 1945 m. viskas buvo sunaikinta, išgrobstyta, susprogdintos parko skulptūros. Tai aprašė grafaitė. Nuo jaunystės gyveno Dönhoffų, senos Prūsijos bajorų giminės, dvare, prūsų gyvenvietėje Kvitainiuose (*Quitainen*, dabar lenkiškai *Kwitainy*; į pietryčius nuo Elbingo, lenkiškai *Elbląg*). Kai kurie Rytų Prūsijos bajorai (be abejo, dauguma vokiečiai), taip pat grafai Dönhoffai, nemėgo Vokietijos fiurerio Adolfo Hitlerio. Dėl to šeimą persekiojo gestapas. Antai, M. Dönhoff pusbrolis, gydytojas ir rašytojas grafas Hansas Lehndorffas (1910–1987) 1944 metais dalyvavo sąmoksle prieš Hitlerį. Jaunystėje jis gyveno minėtuose Trakėnuose netoli Gumbinės. Karaliaučiuje, Miunchene ir Berlyne studijavo mediciną. 1938–1944 metais dirbo gydytoju Įsrutyje. 1947 metų gegužę jis, kaip ir kiti vokiečiai, prosovietinės Lenkijos valdžios buvo iškeldintas iš pietinės Rytų Prūsijos dalies, kuri po karo atiteko Lenkijai. Iki 1970 metų dirbo gydytoju Bad Godesberge prie pat Bonos, kur mirė. Parašė atsiminimų knygą „Ospreußisches Tagebuch. Aufzeichnungen eines Arztes aus den Jahren 1945 bis 1947“ („Rytų Prūsijos dienoraštis. Vieno gydytojo užrašai nuo 1945 iki 1947 metų“; 1960), taip pat antrą knygą – apie vaikystę, jaunystę, žirgus, žmones Prūsų Lietuvoje (1980). Žabynuose tebestovi namas, kuriame gyveno grafaitė. Graži, energinga, valdinga. Tai „prūsė“ demokratė. Vienas protėvių grafas Friedrichas Dönhoffas 1692–1695 metais buvo Klaipėdos gubernatorius. Taip kai kurių Dönhoffų gyvenimas ir veikla klostėsi Mažojoje Lietuvoje. Grafaitės brolis Heinrichas 1942 metais žuvo Rytų fronte. Kitas brolis Christophas 1962 metais apsilankė Kvitainiuose, bendravo su vietiniais, bet lenkų rašytojai Varšuvoje nepanoro su juo susitikti, nes brolis tarnavo Wehrmachte (Vokietijos ginkluotosiose pajėgose), nors karo tarnyba buvo privaloma. Tokie buvo Šaltojo karo laikai. Gimtinėje Friedrichsteine, tai yra Kaliningrado srityje, neapsilankė. Per 1945–1947 metus NKVD iššudė Kvitainių ir apylinkių gyventojus. Kai sovietiniai kariniai daliniai ir nusikaltamos specialios karinės grupės pasitraukė iš Lenkijos valdomos Rytų Prūsijos dalies, lenkai aukas palaidojo Olsztyno karių kapinėse. J. Tycnerio nuomone, M. Dönhoff kūryboje pabrėžiama mintis, kad Rytų Prūsijos bajorai priešinosi nacionalsocializmui, esanti faktais nepagrįsta legenda. Matyt, grafaitė tokius apibendrinimus padarė remdamasi savo šeimos pavyzdžiu.

1936 metais Marion Dönhoff iš agronomijos srities apgynė disertaciją. Valdė dvarus Friedrichsteine ir Kvitainiuose; ekrane ji rodoma ant didingo stoto žirgo, buvo romantikė – žavėjosi ir spalvingai aprašė Kvitainių apylinkių gamtą, ežerą, nuostabų paukščių čiulbėjimą. Artėjant Rytų frontui, 1945 metų sausį grafaitė atsisveikino su dvariškiais, ant žirgo per Elbingą, Marienburgą, įveikusi Vyslos upę, nušuoliavo į Vokietiją. Vėliau atsiminimuose ji rašė: „Rytų Prūsijai

■ Nukelta į **12 p.**

JAUNIMAS IR ŠVIESUOMENĖ PAGERBĖ SSRS GENOCIDO AUKAS

Mgr. Žilvinas RADAVIČIUS
Projekto iniciatorius

Lietuvos Respublikos Seimas 2011-us metus paskelbė Laisvės gynimo ir didžiųjų netekčių atminimo metais. Juos nutarta paminėti ir Vilniaus Senamiesčio vidurinėje mokykloje. Todėl buvo sukurtas su tuo susijęs Lietuvos istorijos pažinimo ir pilietiškumo skatinimo projektas „Laisvės kaina“, kuris įgyvendintas lapkričio mėnesį. Projektą sudarė keturi etapai: ekskursijos į Karo technikos ir transporto muziejų, Tuskulėnų dvarą, Lietuvos kariuomenės dieną suorganizuota atvira Lietuvos istorijos ir pilietiškumo pamoka „Laisvės kaina“, skirta Lietuvos partizanams paminėti. Ne mažiau buvo svarbi išvyka į Genocido aukų muziejų, kurio metu buvo aplankytas KGB vidaus kalėjimas, šio muziejaus ekspozicija apie KGB veiklą, Lietuvos partizanų kovas ir laisvės kovotojų bei taikių gyventojų tremtis.

Karo technikos ir transporto muziejuje vaikai bandė įsivaizduoti Lietuvos laisvės kovas ir geriau suprasti mūsų šalies istoriją. Apie penkis hektarus apimančio muziejaus teritorija jau du šimtmečius buvo naudojama kariniams tikslams. Lenkų valdymo laikotarpiu čia buvo įsikūręs Antrasis Ulonų pulkas, Antrojo pasaulinio karo metais – nacistinės Vokietijos kariuomenės tankų remonto dirbtuvės. Sovietiniais laikais – sovietų kariuomenės inžinerinis dalinys. Nuo 2008 m. įkurtas Karo technikos ir transporto muziejus. Jo teritorijoje yra Maltos ordino koplyčia, daugybė kitų pastatų ir daugiau nei šimtas eksponatų – pradedant velionio prezidento Algirdo Brazausko šarvuotu automobiliu, baigiant jūrinėmis minomis, patrankomis ir tankais. Kai kuriuos eksponatus galima paliesti. Todėl moksleiviai juos panaudojo žaisdami karą. Pasak vienuoliktokės Gerdos Savanevičiūtės, dvyliktoko Aleksandro Alfimovo bei kitų, juos ypač sudomino jūriniuose laivuose naudota patranka bei tankai. Išvyka į Tuskulėnų dvarą, kuriame 1944–1949 m. šeimininkavo sovietinės Lietuvos NKVD-MVD, bei buvusią KGB būstinę, iliustravo pokario baisumus. Šio dvaro teritorijoje buvo užkasami KGB vidaus kalėjime sušaudyti, pagal tuometinius sovietų įstatymus mirties bausme nuteisti žmonės – nuo gimnazistų iki Lietuvos partizanų vadovybės ir dvasininkijos – vysk. Vincento Borisevičiaus ir kt. Tuskulėnų dvaras, kaip ir KGB būstinė bei jai priklausęs KGB vidaus kalėjimas yra Genocido aukų muziejaus dalis. Jame veikia kolumbariumas, kuriame palaidoti daugumos nužudytųjų palaikai, apie sovietų žiaurumus liudijančios ekspozicijų salės. Moksleiviams buvo parodytas 2009 m. sukurtas rež. Juozo Matonio ir Vytauto Damaševevičiaus dokumentinis filmas „Tuskulėnų paslaptis“.

Buvusio KGB vidaus kalėjimo kameroje, kurioje buvo kalinami Lietuvos partizanų vadai Adolfas Ramanauskas-Vanagas ir Jonas Žemaitis-Vytautas, uždegėme žvakutes, padėjome rožių. Drauge su kun. Alionidu Budriumi ir seserimi Nijole Sadūnaite pasimeldėme už žuvusiuosius. Sovietų genocido aukos buvo paminėtos ir prie paminklo tremtinams, Aukų g. skvere, greta buvusios KGB būstinės. Drauge su renginio dalyviais prie šio paminklo pagerbėme žuvusiuosius tylos minute, uždegėme žvakutes, padėjome gėlių.

Šį projektą ypač noriai padėjo vykdyti Seimo narė Auksutė Ramanauskaitė-Skokauskienė, prisimenanti savo tėvus-partizanus, jiems talkinusius žmones-ryšininkus bei ją pačią globojusius žmones. Seimo narė su padėjėja Aiste Stremaityte dalyvavo atviroje pamokoje „Laisvės kaina“ ir jos tęsinyje – buvusioje KGB būstinėje (Genocido aukų muziejus). Taip pat dalyvavo Seimo narys Artūras Melianas, kuris pirmą kartą susidūrė su sovietų spec. tarnybomis dėl Aleksandro Solženicyno knygos skaitymo; kunigas Alionidas Budrius, kurio seneliai buvo priversi slapstytis nuo juos ketinusių ištremti sovietų; už „Katalikų bažnyčios kronikas“ KGB kalinta Sesė Nijolė Sadūnaitė, kuri nejaučia jokios neapykantos ar keršto jausmo savo skriaudėjams, Lietuvos partizanus vadina šventaisiais kankiniais.

Nuotrauka iš Žilvino Radavičiaus asmeninio archyvo

Oficialiose ceremonijose naudojama istorinė patranka, stovinti Karo technikos ir transporto muziejuje

Jie, anot disidentės, net dešimt metų besislapstydami žeminėse priešinosi nepalyginamai stipresnei už juos SSRS. Dalyvavo Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos vadas Jonas Ragauskas, kurio tėvelis sovietų buvo ištremtas į sovietų koncentracijos stovyklą Sibire, Valdovų rūmų paramos fondo direktorius Edmundas Kulikauskas, muzikologė Jūratė Landsbergytė ir kiti aukšti svečiai. Jie moksleiviams pasakojo apie Lietuvos partizaninį ir disidentinį pasipriešinimą okupacijai, gyventojų žudynes, sovietų represinių struktūrų KGB, NKVD ir kt. veiklą, sovietų dirbtinai sukeltą badą Ukrainoje.

Projektą ir atvirą Lietuvos istorijos ir pilietiškumo skatinimo pamoką moksleiviai įvertino teigiamai: į jiems užduotą klausimą „Kokia yra Lietuvos laisvės kaina?“ buvo sulaukta įdomių atsakymų. Pasak dvyliktoko Deniso Vištorskio, „Lietuvos laisvė buvo atkurta per netektis. Žmonės norėjo gyventi laisvoje šalyje ir jie darė viską, kad jų šalis būtų laisva, be okupantų. Laisvė jiems buvo pirmoje vietoje. Jie kovojo vasarą ir žiemą, dienomis ir naktimis už save bei savo vaikus, giminaičius, už savo šalį, už laisvę, už meilę Tėvynei. Ir jų noras išsipildė, nes Lietuva atgavo laisvę, už kurią jie taip kovojo, paaukojo gyvybes ir asmeninę laisvę. Jų dėka mes dabar gyvename laisvoje Lietuvoje…“ Anot tos pačios klasės mokinės Elmiros Volkovos, „partizanai paaukojo visą savo sielą, visą savo širdį, visas savo jėgas, kad išlaisvintų Lietuvą. Tad laisvės kaina – didžiulė. Pamoka labai patiko, buvo įdomu klausyti bei žiūrėti šiais metais režisuotą Justino Lingio sukurtą filmą „Partizanų vaikai“. Pamoka paliko daug įspūdžių“. Panašūs buvo ir kiti moksleivių atsakymai. „Lietuvos laisvės kaina? Lietuvos laisvės kaina – tai daugybės žmonių žūtys už laisvę ir nepriklausomybę… Daug žmonių gyveno miške ir kariavo už Lietuvą“, – teigė nežinomu norėjęs išlikti mokinys.

Džiaugėmės, kad tarp projekto svečių buvo sovietų teroro liudininkų. Jų liudijimai išplėtė moksleivių Lietuvos istorijos ir pilietiškumo žinias.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

2011 m. „Mokslo Lietuvos“ projektą „Mokslui, visuomenei ir kultūrai“ remia Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas.

ALGIMANTAS MUDĖNAS – žymus XXI amžiaus Lietuvos chirurgas

Algimantas Mudėnas gimė 1949 m. balandžio 4 d. Vilniuje. 1973 m. baigęs Vilniaus universiteto Medicinos fakultetą, dirbo Pakruojyje, Varėnoje, nuo 1975 m. – Vilniaus klinikinėje ligoninėje. Nuo 1979 m. dirba Vilniaus universiteto Onkologijos institute.

2009 m. balandžio 4 d. Vilniaus Onkologinio instituto Krūties chirurgui Algimantui Mudėnui sukako 60 metų. Jubiliejaus proga Sporto departamentas apdovanojo gydytoją aukso medaliu „Už nuopelnus Lietuvos sportui“.

Pirmąjį aukso medalį A. Mudėnas iškovojo prieš 46 metus. Tuomet jis atstovavo Vilniaus „Delfino“ komandai ir tapo Lietuvos suaugusiųjų čempionu. Tai buvo svarbus įvykis gydytojo gyvenime. Vėliau ne vieną kartą ant kaklo puikavosi medaliai, tačiau pergalės nepaliko tokio didelio įspūdžio kaip šalies čempionatas. Smagūs buvo Vilniaus ir Kauno vandensvydininkų mačai – prisimena gydytojas. Vandensvydis buvo pomėgis, gyvenimo būdas, o gydytojo pašaukimas atėjo studijuojant ir dirbant.

Algimantas Mudėnas – stebėtino sportinio ilgaamžiškumo pavyzdys. Jau įžengęs į penktą dešimtį, gydytojas žaidė už Vilniaus „Baltic – Amadeus“ komandą, ne kartą tapo Lietuvos vandensvydžio čempionato prizininku, o vandensvydžio veteranų varžybose žaidžia ir dabar.

Intensyvus Algimanto Mudėno mokslinis-tiriamasis darbas vėžio profilaktikos, krūties navikų diagnostikos ir gydymo srityse. 2006 m. Nr. 4 žurnale „Lietuvos chirurgija“ buvo publikuotas Algimanto Mudėno ir bendraautorių straipsnis „Nepiktybinių krūties navikų diagnostika ir gydymas“, jame pateikti sergančių nepiktybiniais krūties navikais klinikiniai duomenys, aprašyta jų diagnostika ir gydymas.

2011 m. VII Azijos šalių onkologų metinėje konferencijoje Honkonge didelio susidomėjimo ir daug klausimų sulaukė pristatytas Algimanto Mudėno, Sauliaus Bružo ir bendraautorių pranešimas „Piktybiniai krūties filoidiniai navikai“.

„Apibendrinome beveik trijų dešimtmečių kelių kartų Vilniaus universiteto onkologijos instituto onkologų patirtį gydant krūties filoidinius navikus“, – pasakė pranešimą pristatęs Krūtų chirurgijos ir onkologijos skyriaus vyr. ordinatorius Algimantas Mudėnas. Tai labai reti, kartais ir gėrybinių krūties navikų fibroadenomų išsivystantys navikai. Serga įvairaus amžio, daugiausia jaunos moterys.

Pasak A. Mudėno, šį kartą Azijos šalių onkologų konferencijoje buvo nagrinėjami įvairūs onkologijos klausimai, tačiau paskaitose ir pranešimuose daugiausia buvo analizuojami naujausi krūties vėžio gydymo metodai.

Algimantas Mudėnas dalyvavo tarptautinėse onkologų konferencijose Australijoje, Malaizijoje, Vokietijoje, Rusijoje.

Arvydo Ovsenkos nuotrauka

Vilniaus Onkologinio instituto chirurgas Algimantas Mudėnas

Krūties vėžys Lietuvoje yra dažniausia moterų onkologinė liga bei viena iš pagrindinių moterų mirties nuo vėžio priežaščių. Krūties vėžiu per metus mūsų šalyje suserga 1 500 moterų. Kuo anksčiau ir tiksliau nustatyta krūties vėžio diagnozė, tuo geresnių galima tikėtis gydymo rezultatų.

Šiuo atveju gydytojo Algimanto Mudėno patirtis, mokslinė-tiriamoji bei chirurginė veikla įgauna ypatingą vertę.

Donata Kulviecaitė

Mokslo Lietuva

Gerbiami skaitytojai, laikraštį *Mokslo Lietuva* galite prenumeruoti pašto skyriuose. Taip pat galima prenumeruoti prekybos centrų MAXIMA XX ir MAXIMA XXX informacijos skyriuose.

VISUOMENIŠKUMAS

Pasibaigus Europos savanoriškos veiklos metams
SAVANORYSTĖ IŠ ARČIAU

Mykolo Romerio universiteto
doc. Angelė ČEPĖNAITĖ

Europos Komisija, siekdama pabrėžti savanorių darbo svarbą, paskatinti daugiau žmonių imtis šios veiklos ir spręsti su ja susijusias problemas, 2011-uosius paskelbė Europos savanoriškos veiklos metais. Drauge su visa tarptautine bendruomene mūsų šalyje kėlėme šiuos tikslus: sumažinti kliūtis savanoriškai veiklai, įgalinti savanorių organizacijas bei gerinti savanoriškos veiklos kokybę, pripažinti savanorišką veiklą bei informuoti visuomenę apie savanoriškos veiklos reikšmę ir svarbą.

Pažvelgus į savanoriškos veiklos rezultatus mūsų šalyje, galime pasidžiaugti. Priimtas Savanoriškos veiklos įstatymas, nustatantis šios veiklos ypatumus, principus ir organizavimo tvarką, savanorio ir savanoriškos veiklos organizatoriaus teises ir pareigas, savanorių draudimo, savanoriškos veiklos išlaidų kompensavimo atvejus.

Minėtas įstatymas reglamentuoja, jog savanoriais mūsų šalyje gali būti vyresni kaip 14 metų Lietuvos piliečiai ir Lietuvoje teisėtai esantys užsieniečiai. Nustatyta, kad asmenys, jaunesni kaip 18 metų, gali dalyvauti savanoriškoje veikloje, jeigu tam neprieštarauja vaiko atstovas pagal įstatymą. Įstatymas įtvirtino, jog savanoriui kvalifikacija nebus būtina, išskyrus tokį savanoriškos veiklos pobūdį, kuris reikalaus specialios kvalifikacijos pagal kitus teisės aktus arba pagal savanoriškos veiklos organizatorių reikalavimus.

Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ 2011 m. atlikta reprezentatyvi gyventojų apklausa parodė, kad tapome aktyvesniais savanoriškos veiklos dalyviais: šiais metais apie tai pareiškė 34 proc. respondentų. Palyginimui, 2007 m. „Eurobarometro“ atliktoje apklausoje tai patvirtino tik 11 proc. respondentų.

2010 m. Finansų ministerijos užsakymu VšĮ „Socialinės ir ekonominės plėtros centras“ atlikta „Lietuvos ir Šveicarijos bendradarbiavimo programos nevyriausybinių organizacijų subsidijų schemos galimybių studija“ užfiksavo, jog 2009 m. Valstybės įmonės „Registrų centras“ duomenimis, šalyje veikė 32 476 ne pelno organizacijos. Tuo tarpu realią veiklą, Lietuvos statistikos departamento duomenimis, pagal atskirus organizacijų tipus vykdė 44–91 proc. mažiau ne pelno organizacijų. Pvz., veikiančių asociacijų – 46 proc. mažiau, nei įregistruota, labdaros ir paramos fondų – 81 proc. mažiau. Numatoma beveik 71 mln. Šveicarijos frankų parama, skiriama Šveicarijos konfederacijos mūsų šalies ne pelno sektoriaus plėtojimui gali svariai prisidėti prie pozityvių jo pokyčių – ne pelno sektoriaus, kurį galima vadinti „veikiančios demokratijos barometru“, stiprinimo.

Augantis savanorystės judėjimas – vienas iš būdų, jau dabar prisidedantis prie bendrojo gėrio ir pažangos mūsų visuomenėje kūrimo.

Ką apie savanorystę Lietuvoje mano jau 6 mėnesius čia savanoriaujanti, iš JAV, Vakarų Virdžinijos valstijos atvykusi, šiais metais Globalios kultūros bakalauro studijas baigusi trečios kartos lietuvaitė Onutė (Ana Bird)?

– Ar teko dalyvauti savanoriškos veiklos programoje Amerikoje?

– Jau mokydamasi mokykloje Masontaune (Massontown) įsijungiau į savanorystės judėjimą. Veikė klubas, kurio nariai, moksleiviai, eidavo padėti vyresnio amžiaus žmonėms – prižiūrėjome gėles, augančias gatvėse ir prie bažnyčių, taip pat švarinom miestą – rinkome gatvėse šiukšles. Prisidėjome prie miesto ir valsčiaus mugių ir įvairių festivalių organizavimo. Dar priklausiau ir kaip savanorė dalyvavau organizacijos, kurios tikslas – švarinti anglių kasyklų užterštus vandentiekius, veikloje.

Studijuodama Point Park universitete Pitsburge kiekvieną savaitę drauge su kitais savanoriais 3 valandas skirdavau savanoriškai veiklai savivaldybės pagalbos centre. Dalinau rūbus ir maistą benamiams, vargingai gyvenantiems žmonėms. Taip pat padėdavau neturtingų šeimų vaikams – mokiau juos baleto, muzikos. Lankydavausi su

Pasisemti senosios istorijos...

savo sesėmis Lina ir Aldute įvairiose amerikiečių mokyklose – mokėme lietuvių liaudies žaidimų ir šokių. Be to, universitete veikė studentų savanoriškos veiklos grupelė, kurioje buvo apie 15 asmenų. Kaip jos narė dalyvavau „Big brothers big sisters“ programoje – 4 metus padėjau 2 mergaitėms, dalyvaujančioms šioje programoje.

– Kodėl nusprendei atvykti savanoriauti į Lietuvą?

– Galėjau pasirinkti bet kurią pasaulio šalį, bet man, visų pirma, buvo svarbu atvykti į Lietuvą, nes čia gyveno mano seneliai, mano mama kilusi iš Lietuvos, aš gi – trečios kartos lietuvaitė ir kalbu lietuviškai. Taip pat norėjau pabendrauti su bendraamžiais, geriau išmokti kalbą. Be to, savanorystė suteikia galimybę dirbti tai, ką tu nori, juk žmogus gauna tą pačią patirtį kaip ir dirbdamas darbą, skirtumas tik tas, kad už tą savanorišką darbą negauni piniginio atlyginimo. Bet jis vis tiek yra, tik kitoks – nematuojamas pinigais.

– Kodėl pasirinkai talkininkauti ekologiniams ūkiams?

– Amerikoje mano tėveliai turi 32 ha ūkį, kuriame augina daržoves, vaismedžius. Man ekologija jau nuo mažens labai svarbi. Aš žaviuosi ekologinių ūkių idėja ir norėjau prisidėti prie jų plėtojimo. Manau, kad žmonės turi valgyti sveiką maistą. O paskutiniu metu pradėjau domėtis ekologiniais ūkiais, kurie naudoja organines trąšas. Yra pasaulinė organizacija, vienijanti tokius ūkius iš viso pasaulio, visų žemynų (www.wwoof.org). Tai gali būti ekologiniai ūkiai, auginantys galvijus, daržoves, vynuogynus ir pan. Aptikau, kad organizacijos interneto svetainėje yra užsiregistravę 2 ūkiai iš Lietuvos, taip viskas ir prasidėjo.

Pirmiausia nuvykau į nedidelį ūkį Rokiškio rajone. Ūkininkai buvo mano vienmečiai, pirmus metus pradėję ūkininkauti. Šie pirmi metai buvo ūkiui labai svarbūs, ruošiantis kitų metų darbams, kad ūkio veikla būtų tvari. Buvo naudojama augalų mulčiavimo šienu metodika. Su ja anksčiau nesusidūriau. Kiek žinau ir Lietuvoje nedaug ūkių taip dirba. Taigi, kasdien eidavau mulčiuoti, ravėti, nuvesti ožkas į lauką. Tikrai ši metodika pasiteisino, nes labai mažai buvo lietaus tam rajone, o augalai neišdžiūvo ir jų beveik nereikėjo laistyti. Į ūkį buvo atvykę nemažai savanorių – iš Amerikos, Izraelio, Argentinos, Prancūzijos, Švedijos. Teko nemažai bendrauti ir su kaimo bendruomene – žmonės labai nuoširdūs. Nors, tiesą sakant, iš pradžių kaimo žmonės įtariai žiūrėjo į įvairių šalių savanorių būrelį – ateidavo pasišnekėti, norėdami įsitikinti, ar tai nėra kokia nors religinė sekta.

– Savanoriavote dar dviejuose ekologiniuose ūkiuose...

– Iš ūkio Rokiškio rajone nuvykau į Ukmergės rajone esantį nedidelį ekologinį ūkį. Šiame ūkyje labai patiko ekologiškas būstas – tinkuotas šiaudų namas. Ūkininkai sakė, kad ir žiemą jame labai šilta. Ūkyje buvo auginamos daržovės, kad aprūpintų savo šeimą, todėl čia nebuvo tiek daug veiklos, ir aš kreipiausi į *Tatulos* programą, kad man pasiūlytų kitą ekologinį ūkį. Taip aš vėl atsidūriau Ukmergės rajone – labai dideliame ekologiniame ūkyje. Čia buvo sunkus, bet labai įdomus darbas. Ūkis plačiai prekiavo daržovėmis, turėjo įsipareigojimus pristatyti daržoves į sostinę, todėl 8 val. ryto jau pradėdavom darbą lauke ir baigdavom 17 val., ir nesvarbu ar lyja, ar vėjas, ar nuovargis – tai buvo tikras iššūkis. Šiame ūkyje dariau viską – ravėjau, nuiminėjau derlių, ruošiau daržoves pardavimui – jas ploviau, pakavau, padėjau prekiauti.

Taigi savanoriaudama pamačiau, galima sakyti, visą Lietuvos ekologinių ūkių tikrovę. Dabar, galiu sakyti, esu šių ūkių „ekspertė“.

– Ką galėtumėte pasakyti apie savo savanorystės patirtį ekologiniuose ūkiuose?

– Savanoriaudama ūkiuose sutikau daugybę įdomių žmonių, praplėčiau savo pažinimą, įsisavinau naują daržovių auginimo metodą.

Atrodo, kad Lietuvos ekologiniuose ūkiuose problemos yra tos pačios, kaip ir kitur. Pvz., Amerikoje įdedama daug rankų darbo, reikia skirti daug daugiau laiko prižiūrėti ūkiui, daržovės tampa žymiai brangesnės, o pirkėjai nori mažų kainų. Labai gerai, kad Vilniuje yra Tymo turgelis, kuriame prekiaujama ekologiškomis daržovėmis ir vaisiais. Ekologiškų daržovių Lietuvoje tikrai pakanka – visko galima surasti. Tačiau susidomėjimas ekologine produkcija turėtų būti didesnis. Gal tai dar pakankamai naujas dalykas Lietuvoje, žmonės nėra įpratę, nežino, kuo skiriasi ši produkcija nuo išaugintos kituose ūkiuose. Ekologiniams ūkiams ir organizacijoms reikėtų pagalvoti, kaip informuoti žmones, kaip paskatinti juos vartoti daugiau ekologinių ūkių produkcijos, kasdien sveikiau maitintis.

Maži ekologiniai ūkiai labai stengiasi, skatindami elektroninę prekybą. Toks prekybos būdas vis labiau populiarėja, tačiau šviežias daržoves tenka siuntinėti iš vieno Lietuvos krašto į kitą. Manau, kad tikslingas būtų mažų ekologinių ūkių tinklo plėtojimas visoje Lietuvoje.

– Baigėsi ūkininkavimo sezonas, kur savanoriaujate dabar?

– Savanorystės sezonas niekada nesibaigia. Dabar esu Vilniuje, ėmiausi savanoriškos veiklos mokykloje – mokau vaikus anglų kalbos, be to padėjau rengti vaikų Kalėdinį šokį pagal anglišką tekstą, kurį parinko mokyklos muzikos mokytoja.

– Ką manote apie savanorystės judėjimo galimybę jaunimui Lietuvoje?

– Lietuvoje tikrai matau didžiules savanoriavimo galimybes. Manau, kad Lietuvos jaunimas turėtų būti aktyvesnis, siūlydamas savo savanorišką darbą, o mainais įgydamas tai, ko siekia – įvairius įgūdžius bei patirtį.

Du apdovanojimai Arūnui GERMANAVIČIUI

Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Psichiatrijos klinikos docentas dr. Arūnas Germanavičius šiemet gavo du tarptautinius apdovanojimus už geriausius mokslinius straipsnius, kuriuos jis parašė kartu su bendraautoriais.

Australijos ir Azijos proto sutrikimų draugijos apdovanojimą už geriausią 2011 m. žurnalo „Journal of Intellectual and developmental Disability“ mokslinį straipsnį docentas dr. A. Germanavičius gavo su bendraautoriais iš 15 Europos Sąjungos šalių.

Kitas doc. dr. A. Germanavičiaus ir bendraautorių iš POMONA-2 projekto straipsnis 2011 m. rugpjūčio mėnesį Ispanijos socialinės medicinos asociacijos apdovanotas Francisco Garces Roca premija (6 000 eurų) kaip geriausias mokslinis straipsnis. Pinigus mokslininkai paskyrė tolesniems tyrimams ir publikacijoms.

Įvertinti straipsniai, parašyti remiantis POMONA-2 tyrimo rezultatais. Mokslinėse publikacijose pateikiami duomenys apie suaugusių proto negalią turinčių asmenų sveikatos ir aplinkos (apgyvendinimo) rodiklius.

Lietuvoje tyrimus vykdė Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Psichiatrijos klinikos mokslininkai (Dovilė Rajunčiūtė-Vervečkienė ir kt.), vadovaujami doc. dr. A. Germanavičiaus, kartu su Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių bendrija „Viltis“. Tyrėjų grupei talkino vaikų psichiatrijos docentai Dainius Pūras ir Sigita Lesinskienė.

Liudmila Januškevičienė
VU Informacijos ir ryšių
su visuomene skyrius

Vyskupas kankinys Vincentas Borisevičius Ilguvoje

Albinas VAIČIŪNAS

1990 metais Kaune iš kunigo Jono Rakausko esu girdėjęs, kad Ilguvoje pokario metu, prieš areštą slapstėsi vyskupas Vincentas Borisevičius (1887–1946). Kunigas J. Rakauskas (1912–1997) po kun. Klemenso Rusecko mirties 1953 m. buvo paskirtas į Ilguvą eiti klebono pareigas. Jis Ilguvoje iš klebonijoje dirbusių žmonių sužinojo, kad pas kun. Kl. Rusecką 1945 m. pabaigoje ir 1946 m. pradžioje slapta gyveno iš Telšių atvykęs vyskupas ordinaras. Jis ištisas dienas praleisdavo klebonijoje. Tik anksti rytais nueidavo į bažnyčią laikyti Šv. Mišių. Vieną dieną pas vyskupą į Ilguvą iš Telšių atvažiavo du kunigai ir vyskupą įspėjo, kad Telšiuose enkavedistai pradėjo ieškoti iš ten išvykusio vyskupo. Visų klausinėjo, kur jis galėjo išvažiuoti. Kunigai patarė arba grįžti į Telšius, jei manąs, kad per daug komunistų valdžiai nėra nusikaltęs ir neareštuotų, arba labiau slapstytis, visiškai nesirodyti žmonėms, kad negalėtų susekti, kur gyvenąs. Vyskupas Vincentas Borisevičius nusprendė pasirinkti pirmąjį variantą ir grįžo į Telšius. Ten, kaip žinoma, vyskupas neužilgo, 1946 m. vasario 5 dieną, enkavedistų buvo suimtas, išvežtas į Vilnių, apkaltintas antisovietine veikla ir ryšiais su lietuvių partizanais. Po tardymų bei kankinimų tų pačių metų lapkričio 18 dieną KGB jį sušaudė. Jo kūnas buvo išvežtas į Tuskulėnus ir užkastas greta kitų sušaudytųjų Lietuvos patriotų.

Besidomėdamas kankinio vyskupo Vincento Borisevičiaus likimu, prieš penkiolika metų buvau nuvykęs į Garliavą pas kleboną, monsinjorą Andrių Gustaitį (1910–2000). Jis papasakojo, kaip 1945 m. pabaigoje iš Plokščių buvo keliamas į Šakius. Priminsiu jo žodžius: „Vieną vakarą grįžau namo į Plokščius. Bevažiuojant sutemo. Važiavau pro Ilguvą panemunėmis. Taip sutemo, kad, kaip žmonės sako, „nors į akį durk“. Sugalvojau užvažiuoti pas Ilguvos kleboną kun. Klemensą Rusecką (1900–1953). Užvažiavau prieš kalną, užėjau į kleboniją ir pasiprašiau leisti pernakvoti, nes toliau važiuoti jau visiškai nebuvo įmanoma. Klebonas pasakė, kad jei reikia, tai ir nakvokit. Išsikinkiau arklį ir nuėjau į kleboniją. Apie šį bei tą pasišnekučiavova. Šeimininkė paruošė vakarienę. Ir einant į valgomąjį, klebonas pasakė, kad pas jį esąs svečias. Įėjus į valgomąjį, prasivėrė durys iš šoninio kambario ir įėjo svečias. O tas svečias buvo Telšių vyskupas ordinaras Vincentas Borisevičius. Aš pasisveikinau ir priklaupęs pabučiavau jam ranką su ganytojo žiedu. Kunigas Klemensas suprato, kad aš vyskupą pažinau. Per vakarienę pasikalbėjome buitinėmis temomis, bet nė vienas iš jų neužsiminė, kodėl čia svečiuojasi vyskupas. Pavalgę išsiskirstėme kiekvienas į savo kambarį. Anksti ryte aš išvažiavau į savo Plokščius. Ėmiau galvoti, kas atsitikę Telšiuose, kodėl vyskupas čia, Ilguvoje. Kodėl klebonas nesakė, koks svečias pas jį esąs? Tik vėliau paaiškėjo, kad vyskupas Vincentas Borisevičius buvo pasiprašęs laikino prieglobsčio šioje atkampioje parapijoje, esant grėsmei dėl suėmimo“.

Nuotrauka iš Telšių vyskupijos kurijos archyvo

Seminarijos profesorius vyskupas Vincentas Borisevičius prieškario laikotarpiu

Apie vyskupo Vincento Borisevičiaus slapstymąsi Ilguvoje prieš dešimtmetį per Šv. Izidoriaus atlaidus iš sakyklos per pamokslą yra sakęs ir kanauninkas, teologijos licenciatas Pranas Liutvinas (1927–2011). Jis prisiminė, kad Ilguva mena įžymaus dvasininko, kankinio vyskupo gyvenimą šiame bažnytkaimyje ir kad būtina prisiminti sunkius bažnyčios persekiojimo laikus.

Prisiminiau trijų kunigų pasakojimus, paliudijimus apie vyskupą patriotą ir kankinį, slapta gyvenusį klebonijoje ir besimeldusį Ilguvos bažnyčioje.

Šiemet lapkričio mėnesį sukako 65-eri metai nuo vyskupo nužudymo. 1991 m. pradėta jo kanonizacijos byla. Jis paskelbtas kandidatu į palaimintuosius. Tuskulėnų parke buvo rasti ir identifikuoti jo palaikai. Perlaidojimas įvyko 1999 m. Telšių vyskupijos katedros kriptoje.

Jo Ekscelencija vyskupas Vincentas Borisevičius yra gimęs 1887 m. lapkričio 23 d. Paežerių valsčiuje, Vilkaviškio apskrityje. Baigęs Seinų kunigų seminariją, mokėsi dar ir Šveicarijos Friburgo universitete, 1910 m. gavo licenciato laipsnį, buvo įšventintas į kunigus. Pirmosios Nepriklausomybės laikotarpiu keletą metų profesoriavo Seinų kunigų seminarijoje (Gižuose). Bendradarbiavo lietuvių katalikų spaudoje. Dalyvavo Lietuvių katalikų mokslo akademijos veikloje. 1940 m. buvo konsekruotas vyskupu, o 1944 m. nominuotas Telšių vyskupu ordinaru. Per karą nuo vokiečių gelbėjo žydų tautybės žmones ir rusų kareivius.

Manau, kad Ilguvos bažnyčioje turėtų būti pakabinta atminimo lenta, primenanti žmonėms, kad čia paskutinį mėnesį prieš areštą melsdavosi ir Šv. Mišias aukodavo vienas iškiliausių Sūduvos dvasininkų, paaukojęs savo gyvybę už tikėjimo ir tautos laisvę.

„Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ XIX tomas: NUO PREADAPCIJOS IKI REUTOVO

Vytautas ŽEIMANTAS

Dienos šviesą išvydo „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ XIX tomas. Knyga, kaip ir visos enciklopedijos, sudaryta abėcėlės pagrindu. Ji prasideda žodžiu „preadaptacija“, reiškiančiu organizmo požymį arba savybę, kuri jam visiškai atsitiktinai patekus į naują aplinką, tampa labai naudinga. Baigiasi Rusijos miestu Reutovu, įeinančiu į Maskvos aglomeraciją. Tačiau tarp jų yra gausu tikrinių daiktavardžių, įvairių sąvokų, kurios, mano nuomone, yra įdomios ir reikšmingos daugeliui žmonių.

Pirmiausia – tai didelė grupė žodžių, įvardijančių prekę ir prekybą. Tai prekės kilmė, klastotė, ženklas, prekybinis antkainis, jūrų laivynas, kapitalas, prekybos agentas, atstovybė, balansas, bankas, bendrovė, centras, ekonomika, įmonė, institutas, kiemas, kvota, pelnas, politika, rūmai, teisė, teismas, prekinė gamyba, pinigų teorija, prekiniai piniginiai santykiai, prekinis kapitalas, kreditas, ūkis, prekių apyvarta, birža, mokslas. Enciklopedijos sudarytojai kryptingai veda skaitytoją nuo supratimo, kad prekė yra materialus ar nematerialus pirkimo ir pardavimo objektas, tiesiogiai ar netiesiogiai tenkinantis žmonių poreikius, iki giluminių polinės ekonomijos sąvokų aiškinimo. Be to, dažną sąvoką iliustruodami ne tik pasaulinė praktika, bet ir Lietuvos pavyzdžiai. Pavyzdžiui, man buvo įdomu sužinoti, kad Lietuvoje dar 1925 m. buvo priimtas įstatymas, saugantis prekinius ženklus, kad Lietuvoje 2010 m. buvo užregistruoti 57 prekybiniai laivai, kad prekyba žmonėmis nesibaigė kartu su vergovine santvarka, o vyksta ir dabar. Kad 2003 m. ir Lietuva prisijungė prie tarptautinių sutarimų dėl kovos prieš baltųjų vergių prekybą.

Vytauto Žeimanto nuotrauka

„Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ leidėjai – Mokslo ir enciklopedijų leidybos centro darbuotojai ekskursijoje Druskininkų savivaldybės Naujasodės kaime – tautodailininko Antano Česnulio sodyboje-muziejuje (2011)

Na, ir pasidžiaugti, kad „Lietuva priskiriama prie valstybių, kurios daugiausia kovoja su prekyba žmonėmis“.

Daug įdomaus galima sužinoti ir paskaičius straipsnius, aiškinančius iš pirmo žvilgsnio gal ir nelabai patraukius žodžius. Pavyzdžiui, tokius, kaip prievarta, prievolė, priežastis ar prigimtis. Vien koks prievolių, buvusių viduramžių Lietuvoje, margumynas: angacijos, servicija, pasėdis, mezliava, dešimtinė, šarvarkis, pastotės, sidabrinė ir pan. Ko tik per prievoles neturėjo daryti mūsų senoliai. Buvo prievolės kirviu (dailidė), bučiu (žvejai), drevėmis (bitininkai), kailiukais (bebrininkai, kiaulininkai), kunigaikščių žirgų priežiūra (liečiai, žirgininkai). Vėliau būta ir kitokių prievartos formų.1944–1945 m. prievarta į sovietų armiją buvo mobilizuota 108 000 Lietuvos vyrų. Po karų su Vokietija ir Japonija į Lietuvą grįžo tik apie 30 000 lietuvių.

Vis labiau įsigali privatumo sąvoka. Tai atsispindi ir šiame tome, kur galima daugiau sužinoti apie privačias investicijas, privatinę teisę, nuosavybę, privatizaciją, privačią žemę ir miškus. Šiuose straipsniuose sukaupta daug konkrečios informacijos, atskleidžiančios šių reiškinių mastą Lietuvoje. Ypač plačiai aprašoma privatizacija, Lietuvoje prasidėjusi 1991 m., kai pradėtos privatizuoti valstybinės įmonės, kolūkių ir tarybinių ūkių turtas bei valstybinis butų fondas. Vėliau buvo privatizuoti bankai, draudimas, žiniasklaida, dujų ūkis, avialinijos ir kt. Pagirtina, kad šį straipsnį parašęs profesorius A. Žvirblis neapsiribojo vien teigiamų faktų konstatavimu, bet parodė ir vykusios privatizacijos problemas bei klaidas, pabrėždamas, kad Lietuvos visuomenė ir dabar privatizacijos rezultatus vertina labai prieštaringai.

Daugiau nei dešimt straipsnių prasideda žodžiais profesinė, profesinis. Tai ir profesinė atranka, etika, higiena, karo tarnyba, reabilitacija, profesinės atsakomybės draudimas, ligos, sąjungos, šventės, profesinė sveikata, profesinis mokymas, orientavimas. Iš jų galima sužinoti, kad Lietuvos kariuomenė nuo 2008 m. komplektuojama tik iš profesinės karo tarnybos karių, kad profesinės ligos Lietuvoje pradėtos registruoti tik nuo XX a. 5-ojo dešimtmečio, kad profesines šventes Lietuvoje pažymi turbūt visų specialybių žmonės – nuo mokytojų, gaisrininkų, policininkų iki medikų, miškininkų, melioratorių, muitininkų ir statistikų, o profesinio mokymo Lietuvoje pradininkė buvo Dotnuvos vidurinė žemės ir miškų ūkio mokykla.

Daug dėmesio skirta ir protestantams, protestantizmui, vienai iš pagrindinių krikščionybės krypčių,

Nukelta į 12 p.

Rytų Prūsija be legendų

Atkelta iš **8 p.**

galas. Sužeisti, išbadėję vokiečių kareiviai traukiasi į Vokietiją. Nebuvo kam laidoti mirusiųjų...“ Nuo 1946 metų buvo Vakarų Vokietijos (nuo 1949 m. VFR) didelio savaitraščio Hamburge „Die Zeit“ redaktorė (pirmoji moteris), nuo 1969 metų vyriausioji redaktorė, nuo 1972 metų leidėja. Apie savo tėvynę, tėviškę parašė knygą „Namen, die keiner mehr nennt“ (1962, II leidimas 1964; „Vardai, kurių daugiau niekas nemini“). Patraukli, sentimentali ir jos knyga „Kindheit in Ostpreussen“ (1988; „Vaikystė Rytų Prūsijoje“). Apie rašytoją, žurnalistę grafaitę Marion Dönhoff lenkų istorikas Malinovskis, remdamasis archyvine medžiaga, parašė knygą (daktaratą). Pasibaigus Šaltajam karui, berods 1989 metais, ji per Brestą, Lietuvą (?) apsilankė Kionigsberge (jame kurį laiką per karą gyveno, po to grįžo į Kvitainius), bet rado kitą miestą – Kaliningradą. Vėliau atvažiavo į gimtąjį, bet jau sugriautą, suniokotą Friedrichsteiną. Kaliningrado srityje (Karaliaučiaus kraštas, *Gebiet Königsberg*) rado dykrą.

J. Tycnerio pranešimą labai papildė, nuspalvino pačios autorės M. Dönhoff skaitomi į diktofoną įrašyti įdomesni tekstai iš jos atsiminimų knygos „Kindheit in Ostpreussen“, ekrane matėme Dönhoffų šeimą, Kvitainių ir apylinkių vaizdus, ant lentos buvo užrašyti svarbesni įvykiai su datomis. Panaši buvo ir kai kurių kitų pranešėjų papildoma vaizduojamoji medžiaga.

Skaitytojui noriu pasakyti, kad informaciją apie grafaitę Marion Dönhoff ir giminę, kai kurias kitas temas pats papildžiau savo žiniomis, – kad skaitytojui būtų išsamiau, aiškiau.

Su Astrida aptardami pranešimus pasigedome istorinės apžvalgos, istorinio konteksto, nagrinėjant – įvykių chronologinio dėstymo, nuoseklumo.

Kaip pastebėjome, renginių Lietuvoje organizatoriams gal reikėtų imti pavyzdį iš vokiečių: neplanuoti per dieną, su trumpa pietų pertrauka (ar netgi be jos), 10–12 pranešimų (kai kurie – ne į temą) – klausytojai be galo išvargsta, susimaišo temos, įvykiai, datos. Išėjus iš salės, mažai kas prisimenama. Vokietijoje, kaip paprastai, per dieną perskaitomi valandos trukmės 5 pranešimai; po kiekvieno – pusė valandos skirta diskusijoms, pusė valandos – kavai, po antro pranešimo – dvi valandos pietums (lieka laiko susipažinti, diskutuoti, rasti lietuvininkų ar prūsų palikuonių, pasivaikščioti ežero pakrantėmis); po pietų du pranešimai su kavos pertrauka, ir valandos 15 minučių vakarienė; po jos paskutinis pranešimas ir malonūs dalykiški pašnekesiai aludėje. Šia linksma gaida ir baigsiu savo rašinį. Dėkojame Baltijos akademijos Sankelmarke vadovybei už kvietimą, Baltijos šalims aktualia tematika seminarų organizavimą. Dėkojame ir aptarnaujančiam personalui už nepaprastą svetingumą. Norėtųsi atskiro seminaro Mažosios Lietuvos tematika. Pokalbyje su Astrida Pėtraityte Dr. Chr. Pletzingas paaiškino, kad tai susiję su lėšų trūkumu. Visgi viliamės, kad ateityje bus „prikelta“, prisiminta ir Mažoji (Prūsų) Lietuva (*Klein Litauen, Preußisch-Litauen*).

„Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ XIX tomas: NUO PREADAPCIJOS IKI REUTOVO

Atkelta iš **11 p.**

suvaidinusių didelį vaidmenį Lietuvos istorijoje, kultūroje ir švietime. Juk protestanto Martyno Mažvydo dėka mes turime pirmąją lietuvišką knygą, protestantai 1823 m. Tilžėje pradėjo leisti pirmąjį lietuvišką laikraštį „Nusidavimai Dievo karalystėje“, protestantų kunigas Kristijonas Donelaitis parašė pirmąją poemą lietuvių kalba „Metai“, dabar išgarsėjusią visame pasaulyje.

Bene didžiausias informacinis tomo krūvis – straipsniai, prasidedantys žodžiais Prūsa, Prūsija, prūsai, Prussia. Mūsų kaimynai prūsai, Vakarų baltai, kalbėję gimininga mums prūsų kalba, dar XIII a. plačiai gyveno prie Baltijos jūros ir Aisčių marių nuo Vyslos žemupio iki Priegliaus ir Deimenos. Jie, nors ir priešinosi, tačiau nesugebėjo apsiginti nuo vokiečių ekspansijos, nespėjo įkurti savos valstybės. Ir susilaukė tragiško likimo, buvo germanizuoti, asimiliuoti. O prūsai, nors ir neišlikę, sudalyvavo istoriniame paradokse. Užkariautojai vokiečiai šį kraštą pavadino Prūsija, čia įkūrė Prūsijos kunigaikštystę (1525–1701), vėliau Prūsijos karalystę (1701–1918), kuri tapo reikšminga Europos valstybe, aktyviai dalyvavusia griaunant ir dalijant bendrą Lietuvos ir Lenkijos valstybę.

Kartais pagalvoji, kaip būtų pakrypusi mūsų lietuvių ir prūsų istorija, jeigu Mozūrijos kunigaikštis Konradas I Mazovietis, nebūtų norėjęs užkariauti prūsų ir nebūtų 1226 m. pasikvietęs Vokiečių ordino. Lenkai, pasikvietę čia vokiečius kryžiuočius, vėliau nuo vokiečių kentėjo šimtmečius. Ne pyragai laukė ir lietuvių, o prūsų išvis neliko.

Prūsų kalba galutinai išnyko XVIII a. pradžioje, palikusi tik kelis rašytinius paminklus: porą žodynėlių, tris spausdintus liuteronų katekizmus, žiupsnelį rankraščių, asmenvardžius ir ypač daug vietovardžių. Pastarieji, nors ir gerokai germanizuoti, išliko ilgai, net iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, kai šį kraštą užėmusi Sovietų Sąjunga pavadinio jį Kaliningrado sritimi ir išnaikino visus senus vietovardžius, pakeisdama juos rusiškais naujadarais.

Enciklopedijoje prūsiška tematika rašo istorikai profesoriai Edvardas Gudavičius, Zenonas Ivinskis, Domas Kaunas, kalbininkai profesoriai Zigmas Zinkevičius, Grasilda Blažienė ir kiti. Tačiau didžiausią indėlį čia yra įdėjęs vienas iš žymiausių Mažosios Lietuvos tyrėjų daktaras Algirdas Matulevičius. Domiuosi Mažąja Lietuva ir todėl nuo seno seku šio istoriko ir enciklopedininko veiklą. Žaviuosi A. Matulevičiaus darbštumu, kūrybiškumu ir negęstančia energija. Juk vien tik lietuviškų enciklopedijų leidimui daktaras yra atidavęs daugiau nei 40 metų, Mažosios Lietuvos tematika parašyta šimtai straipsnių.

Mane, kaip žurnalistą, be abejo, sudomino straipsnis, skirtas publicistikai. Teisingai teigiama, kad Lietuvoje publicistikos užuomazgų jau galima rasti Gedimino, Algirdo, Vytauto laiškuose. Vėliau A. Kulviečio, M. Daukšos, K. Sirvydo, M. Valančiaus, S. Daukanto, Z. Ivinskio rašiniuose. Prasidėjus periodinės spaudos erai, publicistika įgavo naujus sparnus. Lietuviškumo, Lietuvos valstybingumo, lietuvių kalbos išsaugojimo ir puoselėjimo problemas kėlė V. Pietaris, J. Biliūnas, M. Yčas, J. Šliūpas, V. Vileišis, J. Basanavičius, A. Smetona, V. Alantas ir kiti. Ypač publicistinis žodis įgavo visuomeninį svorį prasidėjus Atgimimui. Atsiskleidė R. Sadausko, Č. Kudabos, V. Daujotytės, A. Čekuolio, S. Gedos, R. Gudaičio, A. Juozaičio, G. Iešmanto ir kitų talentas, jų atviras patriotinis žodis buvo visuotinai priimtinas. Deja, dabar geros publicistikos yra vis mažiau. Gal dėl to, kad žmonės vis labiau materialėja, gal dėl palyginti ramaus gyvenimo būdo.

Knygoje plačiai aprašoma ir nuo seno Lietuvoje garsi Radvilų šeima. Pristatomas net 31 šios garsios kunigaikščių giminės vyriškis. Tarp kurių buvo valstybės veikėjų, karvedžių, generolų, katalikų kardinolų, vyskupų ir reformacijos veikėjų, sukilėlių, kompozitorių, literatų, publicistų. Daugumos Radviliadai skirtų straipsnių autorius irgi yra daktaras Algirdas Matulevičius. Perskaičius visus šiuos straipsnius, galima pajusti, kokią didelę įtaką net kelis šimtus metų mūsų kraštui turėjo garsi Radvilų šeima.

Šiame tome yra nemažai pasaulio miestų, kuriuose lietuviai yra palikę savo pėdsakus.

JAV mieste Providense pirmieji lietuviai įsikūrė dar XIX a. pabaigoje. Nuo 1919 m. čia veikė Šv. Kazimiero lietuvių parapija, prieš karą A. Tamoliūno rūpesčiu buvo pastatyta nauja Šv. Kazimiero bažnyčia, veikė net 3 lietuvių chorai. Putnamo mieste lietuviai 1955 m. įkūrė Švč. Mergelės Marijos bažnyčią, čia veikė lietuvių spaustuvė, beveik trisdešimt metų veikė mergaičių aukštesnioji lituanistikos mokykla, lietuviškas Raudondvario bendrabutis, kurio gyventojos 1958–1963 m. leido laikraštį „Raudondvario padangėje“, čia veikė choras, tautinių šokių grupė.

Rusijos miestą Pskovą XIII a. valdė lietuvis kunigaikštis Daumantas, į Pskovą 1902 m. buvo ištremtas garsus kalbininkas Jonas Jablonskis. Prasidėjus I pasauliniam karui, į Pskovą atvyko keli traukiniai su lietuviais karo pabėgėliais. Čia veikė Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti skyrius, dėl kurio1918 m. apie 2 000 lietuvių karo pabėgėlių sugrįžo į Lietuvą. O dabar Rusijai priklausiančiam Ragainės (Neman) miesto ir apskrities aprašyme lituanistikos dar daugiau. Praktiškai Ragainė kelis šimtmečius buvo ryškus lietuvininkų kultūrinis centras. Rusijoje, Krasnojarsko krašte esanti nedidelė Rešotų gyvenvietė pateko į enciklopediją tik todėl, kad į čia 1941 metais buvo ištremta iš Lietuvos apie 4 000 politinių kalinių. Tarp jų buvo daug politinių ir visuomeninių veikėjų, ministrų. Rešotuose kalėjo A. Stulginskis, J. Skaisgiris, K. Šakenis, S. Šilingas, J. Tonkūnas ir kiti.

Vokietijos mieste Regensburge muzikos mokėsi būsimieji kompozitoriai J. Naujalis, Č. Sasnauskas, studijavo poetas M. Gustainis. 1944 m. čia telkėsi lietuviai karo pabėgėliai. Įsikūrė lietuvių parapija, aštuonių klasių gimnazija, pradinė mokykla, iki 1946 m. ėjo laikraštis „Lietuvių balsas“, veikė lietuviški chorai, orkestras.

Tikėjausi lituanistinio intarpėlio ir straipsnyje, skirtame garsiajai rusų dainininkei Alai Pugačiovai, deja, neradau. O juk jos pirmasis vyras buvo lietuvis cirko artistas Mykolas Orbakas. Jiems gimė duktė Kristina Orbakaitė, kuri dėl tėvų užimtumo vaikystę praleido pas močiutę Šventojoje. Dabar tapo žinoma artiste ir dainininke, beje palaiko artimus ryšius su Lietuva. 2002 m. K. Orbakaitei, kaip Lietuvos piliečių anūkei, jos prašymu suteikta Lietuvos Respublikos pilietybė.

Pirmą kartą Lietuvoje leidžiamoje enciklopedijoje išsamiai aprašomas vienas žymiausių Lietuvos partizanų vadų Adolfas Ramanauskas (Vanagas). Jis dalyvavo daugelyje kautynių. Buvo suimtas tik 1956 m., kankintas, po metų sušaudytas. Po mirties, 1998 m. jam suteiktas brigados generolo laipsnis, apdovanotas Vyčio kryžiaus I ir II laipsnio ordinais.

Įdomus straipsnis ir apie lenkų istoriką Antonį Prochaską, kuris daug dėmesio skyrė Lietuvos viduramžiams. Parašė knygas „Paskutinieji Vytauto metai“ (1882), „Karalius Vladislovas Jogaila“ (1908), „Nuo Mindaugo iki Jogailos“ (1912), „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto veikla“ (1914) ir kt.

Šiame tome daug informacijos pateikiama ir apie mūsų valstybės miestus ir miestelius. Aprašoma Priekulė, Prienai, Pušalotas, Radviliškis, Raguva, Ramygala, Raseiniai, Raudonė, net trys Raudondvariai.

Nepagailėta vietos ir Ramiajam vandenynui, aprašomas jo dugnas, gyliai (vidutinis – net 3 957 m, giliausia pasaulyje vieta Marianų lovyje – daugiau nei 11 km), srovės, gyvūnai, salos, pakraštinės jūros ir svarbiausi uostai.

Knygoje trumpu straipsneliu pristatomas Antanas Račis, mano nuomone, iškiliausias šių laikų Lietuvos enciklopedininkas. Tai jo vadovaujama „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ vyriausioji redakcija, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pradėjo leisti ir sėkmingai leidžia pirmąją universalią enciklopediją, skirtą Visatai, pasauliui ir Lietuvai. Šiandien mes jau turime rankose XIX šios unikalios enciklopedijos tomą, o esame įžengę tik į R raidę. Taigi, mūsų laukia dar nemažai naujų tomų, papildančių mūsų žinias naujausia informacija. Neabejoju, kad šis leidinys taps didžiausiu Lietuvos kultūriniu projektu. Neabejoju jau vien dėl to, kad į pabaigą šį projektą veda Antanas Račis, leidžiantis enciklopedijas jau daugiau kaip 40 metų.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

2011 m. „Mokslo Lietuvos“ projektą „Mokslui, visuomenei ir kultūrai“ remia Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas.

Mokslo Lietuva

Vyriausiasis redaktorius Gediminas Zemlickas
Stilistė Eglė Nešukaitytė
Dizainerė Jūratė Kemeklytė Bagdonienė

Patarėjai: Antanas Kulakauskas, Jonas Puodžius, Alfonsas Ramonas, Juras Ulbikas, Edmundas Kazimieras Zavadskas.
Redakcijos adresas: J. Basanavičiaus g. 6, 01118 Vilnius
El. paštas: mokslolietuva@takas.lt, tel. (8 5) 212 1235.
Laikraštis internete: ***http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva***
Redakcija gerbia savo autorių nuomonę ir mintis, net jei ne visada joms pritaria. Perspausdinant ar naudojant laikraščio „Mokslo Lietuva“ ir jo internetinio puslapio ***http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva*** paskelbtą medžiagą būtina nuoroda į „Mokslo Lietuvą“.
Laikraštis platinamas tik prenumeratoriams ir redakcijoje.

ISSN 1392-7191
Leidžia
UAB „Mokslininkų laikraštis“
SL Nr. 169
Spausdino
UAB „Petro ofsetas“
Žalgirio g. 90, LT-09303, Vilnius
Tiražas 400 egz.